

LUNDS
UNIVERSITET

Institutionen för psykologi
Psykiaterprogrammet

När orden inte räcker till

**- en kvalitativ studie om ordlöshetens dilemman och
möjligheter i mötet mellan terapeut och patient**

Jenny Butler

Psykiaterexamensuppsats. 2016

Handledare: Gudrun Olsson och Jan-Åke Jansson
Examinator: Håkan Johansson

Sammanfattning

Syftet med denna kvalitativa studie har varit att beskriva psykoterapeuters upplevelser av ordlöshet i mötet med patienter, här barn eller ungdomar och om och i så fall hur teori kan vara till hjälp i själva mötet. Studien har genomförts utifrån ett fenomenologiskt – hermeneutiskt perspektiv och en icke-verbal, konstnärlig undersökningsmetod, så kallad ”art-based inquiry” har använts i kombination med intervjusamtal för insamling av data. Fyra psykoterapeuter deltog i studien vars utgångspunkt var informanternas minnen av en episod när orden inte räckte till i mötet med en patient. Informanterna gav uttryck för sina erfarenheter i bild och text samt i intervjusamtal i grupp och enskilt.

Studien visar exempel på hur bildskapande och betraktande av bilder påverkade informanternas minnesepisoder. Samspelet mellan bilder och texter belyser olika perspektiv på den ordlösa kommunikationen i det terapeutiska mötet, till exempel ’ordlös censur’, ’ordlöst arbete’, ’ordlös lek’ och ’ordlös befrielse’. Teoretiska perspektiv visade sig vara avgörande för att skapa distans, möjlighet till reflektion och fördjupad förståelsen för ordlöshetens verkningar i informanternas möten med sina patienter.

Nyckelord: Ordlöshet, minnen, samspel, collage, ’art-based inquiry’, intervjusamtal, psykoterapi

Abstract

The purpose of this qualitative study was to explore psychotherapist’s experiences of being in a therapeutic relationship with a patient, a child or an adolescent “when words are not enough” and if and how theory could be supportive in the specific situation. The study has applied a qualitative method combining phenomenological and hermeneutic perspectives and a non-verbal, art-based method, ‘art-based-inquiry’ in combination with verbal inquiry in the form of dialogues for the collection of data. Four psychotherapists participated in the inquiries expressing their experiences in images, texts and dialogues. The starting point of the inquiry was the participant’s memories of an episode when words were not enough in the interplay with the patient. The study shows examples of how the image making and the observation of the images influenced the memories of the participants. The interplay between images and texts brings forth various perspectives of the non-verbal interplay between therapists and patients, for example

‘wordless censoring’, ‘wordless working’, ‘wordless playing’ and ‘wordless liberation’.

Theoretical perspectives proved crucial to distancing, reflection and a deeper understanding regarding the influence of wordlessness of the participant’s meeting with their patients.

Keywords: without words, memories, interplay, collage, dialogue, psychotherapy

Tack

Guðrun Olsson, Jan-Åke Jansson, Håkan Johansson, kollegor inom bildterapi, psykoterapi och socialtjänst, klienter, min familj och mina vänner och till er som gjorde bilderna och medverkade vid intervjuerna – utan er alla hade studien inte blivit till!

Innehåll

Sammanfattning.....	2
Introduktion.....	6
Inledning.....	6
Teoretiska perspektiv.....	6
Syfte.....	16
Metod.....	17
Design.....	17
Deltagare.....	17
Procedur.....	18
Dataanalys.....	21
Etiska överväganden.....	25
Resultat.....	25
Diskussion.....	36
Resultatdiskussion.....	36
Metoddiskussion.....	46
Styrkor och svagheter.....	54
Slutsatser.....	55
Förslag till fortsatt forskning.....	55
Referenser.....	57

Introduktion

Inledning

Ordlöshet, här stunder av ordlös kontakt mellan terapeut och patient eller upplevelser av ordlöshet i kombination med bristande kontakt dem emellan, står i centrum för studien som getts rubriken 'När orden inte räcker till'. Rubriken syftade till att från olika perspektiv ringa in och beskriva den icke-verbala kommunikationen mellan människor och det ordlösa samspel som sker, eller inte sker, i det terapeutiska rummet i synnerhet. Rubriken utgjorde ingången till frågeställningen:

'När orden inte räcker till - vad sker då hos terapeuten, hos patienten och mellan dem'?

I mitt arbete som bildterapeut med vuxna patienter är ordlöshet och icke-verbal kommunikation centralt. För att kunna 'sätta ord på' icke-verbala erfarenheter i mötet med patienter eller på upplevelser av patientbilder, behövs liksom i verbal psykoterapi, närvaro och öppenhet för patientens och egna ordlösa signaler, en känsla för timing och anpassning till den unika patientens behov.

Trots stor erfarenhet av patientmöten i bildterapi blev det ordlösa mötet en utmaning för mig under psykoterapeutprogrammets praktik. Upplevelser av vanmakt och stundtals även förvirring i det intensiva mötet med en ung utbildningspatient, ett barn och en ofta ordlös, stökig och högljudd praktik kontrasterade mot psykoterapeutprogrammets akademiska profil och intellektuella kommunikationsvägar. Själva mötessituationen kunde jag emellanåt uppleva som ljusår från de teorier som utvecklats för att just förstå och kunna möta barns och ungdomars relaterande och behov i allmänhet och barn och ungdomar med bristproblematik, ofta i kombination med traumatiska erfarenheter, i synnerhet. Upplevelsen av avståndet mellan barnperspektivet och de teoretiska perspektiven närde behovet av fördjupade kunskaper för att bättre förstå och integrera båda perspektiven. Mot denna bakgrund utvecklades studiens syfte till att beskriva terapeuters subjektiva upplevelser av ordlöshetens dilemman och möjligheter inom ramen för det terapeutiska mötet och att även söka efter nya broförbindelser mellan praktik och teori.

Kopplingen till fenomenet ordlöshet har styrt valet av den teori- och forskningsöversikt som presenteras i det följande. Erfarenheter av samspel som görs mycket tidigt i livet på

förspråklig nivå, lek och kreativitet liksom olika former för icke-verbal kommunikation är exempel på perspektiv som jag uppfattade som relevanta i förhållande till studiens syften.

En paradox låg inbäddad i själva uppgiften att undersöka ordlöst samspel: Skulle en studie med fokus på ordlöshet låta sig göras utan ord med ord? En möjlighet att ta del av presumtiva informanternas ordlösa erfarenheter visade sig vara att pröva icke-verbal intervjuetodik. 'Art-based inquiry' (Butler-Kisber & Poldova, 2010; Eaves, 2014; McNiff, 2000, 2011) är en form av intervjuetod som har använts som del-metod i kvalitativa forskningsstudier. Jag valde att använda bildskapande i form av collage (Butler-Kisber & Poldova, 2010; Hass-Cohen, & Loya, 2008) som icke-verbal del-metod i studien för att 'fånga' informanternas ordlösa erfarenheter. Därför presenteras även konstnärliga perspektiv som relaterar till psykoterapi och bildterapi och till kvalitativ forskning.

Studiens informanter utgörs av psykoterapeuter. Av tidsmässiga skäl fanns inte utrymme för att även rekrytera patienter som informanter, i det här fallet barn och ungdomar, på grund av studiens begränsade omfattning som en uppsats på psykoterapeutprogrammet. Därav följer att de beskrivningar av samspelet mellan terapeuter och patienter samt de patientupplevelser som presenteras i resultatdelen är filtrerade genom terapeuters subjektiva upplevelser.

Den nära vårdgivare som beskrivs i relationen till det lilla barnet benämns fortsättningsvis som modern, även om denna person också kan vara fadern, moderns eller faderns partner eller en annan viktig vuxen.

Studien har genomförts utifrån ett vetenskapsteoretiskt perspektiv som utgår från antagandet att människan är ett levande subjekt som uppfattar och tolkar sin omvärld och inte har direkt tillgång till 'verkligheten'. Mina subjektiva upplevelser och tolkningar av 'verkligheten' har utifrån detta synsätt påverkat studien och därför har jag som uppsatsförfattare valt att framträda i texten som ett 'jag'.

Teoretiska perspektiv som kan vara till stöd och vägledning i det ordlösa mötet.

Ordlöshet, tidigt samspel, kreativitet och lek. Redan 1933 beskrev Vygotsky lekens magi som en paradox, nämligen den att leken är av fundamental betydelse och samtidigt utan någon betydelse alls (Vygotsky, 1933 refererat i Blake, 2008).

Winnicott (1990; 1995) uppmärksammade det tidiga samspelets betydelse för hur det lilla barnets utveckling hängde samman med förmåga till lek och kreativitet. Han menade att den skapande impulsen finns som en potential hos varje människa. Att ha kontakt med den skapande

impulsen hör ihop med känslan av att vara levande och innebär för den vuxna människan möjligheten att förhålla sig kreativt till livet eller med Winnicotts ord: ”The child that became you or me found itself equipped with some capacity to see everything in a fresh way” (1990, s. 40, 41). Winnicott (1995) menade att den skapande impulsen väcks i samklang med det spirande självet. Han talade om det avsiktslösa tillståndet där det lilla barnet, i moderns närvaro, fritt kan ge uttryck för förnimmelser, impulser, tankar och idéer som inte har något samband eller någon riktning. Upplevelsen av att finnas till i närvaro av en annan som inte har förväntningar på motprestationer i form av mening eller resultat, skulle enligt Winnicott (1995) utgöra själva grunden för känslan av självet och för identitetsutvecklingen.

Ordlöshet och anknytning. Även för Bowlby (1969/1988) var den tidiga relationen mellan barnet och modern av fundamental betydelse och tjänade som utgångspunkt för hans intresse för anknytningsbeteenden hos människor, särskilt i samband med separationer. Genom sin forskning visade Bowlby att anknytningsbeteendena är medfödda och en del av motivationssystemet. Främmandesituationen var en experimentell situation (Ainsworthy & Bell, 1970) där ettåringars reaktioner på moderns försvinnande och snara återkomst observerades. Barn med trygg anknytning blev ledsna vid separation från modern, men lät sig tröstas när hon kom tillbaka och återvann snart lusten till lek och utforskning på egen hand i moderns närhet. Modern uppfattades som en trygg bas att återvända till för att ’tanka närhet’ innan barnet fortsatte att leka. Denna slags närhet skulle ur Winnicotts (1971) synvinkel kunna ses som drivmedlet till den skapande impulsen. Barn med otrygga eller desorganiserade anknytningsmönster förblev efter separationen upptagna av relationen till modern (Ainsworthy, M.D.S., Blechar, M.C., Waters, E. & Wall, S., 1978). Barnets kontakt med den egna skapande impulsen stördes och därmed blev även lusten till utforskandet och lek lidande.

Utifrån sin forskning utvecklade Shore (2011) tankegångar om hur det lilla barnet successivt förvärvar förmågan att reglera affekter genom tidiga anknytningserfarenheter. Om modern har ett otryggt och/eller desorganiserat anknytningsmönster och istället för att trösta barnet svarar med stress, oro, ilska eller avvisande är risken stor att det lilla barnets upplevelser av negativ affekt kommer att vara alltför länge. Barnet kommer att försöka matcha moderns negativa respons, hennes upprördhet eller avvisande hållning. Shore (2011) refererade till en rad egna studier (Shore, A., 2002, 2007, 2009a, 2009e) och till en studie om små barn och trauma (Dutra, Bureau, Holmes, Lyubchik & Lyons-Ruth, 2009) som visar att en av de få utvägar som står till buds för barnet är att dissociera när ingen tröst finns att få: ”/.../ traumatic stress in

childhood could lead to self-modulation of painful affect by directing attention away from internal emotional states”. Shore (2011) menade att det omedvetna därmed blir skört hos barn med anknytningstraumatiska erfarenheter, kopplingsprocesserna mellan synapser försvagas och känslan av själv drabbas av bristande kontinuitet. Känslopaletten kan komma att karakteriseras av känslor av skam och avsmak och tankarna av hopplöshet och hjälplöshet.

Ordlöshet, projektiv identifikation och tänkande. Bion (1993) vidareutvecklade Kleins begrepp projektiv identifikation (Klein, 1946) och beskrev med hjälp av begreppet hur det ordlösa samspelet mellan det lilla barnet och modern lägger grunden för utvecklingen av tänkandet och språkutvecklingen. Tänkandet i sin tur behövs för utvecklingen av medvetandet och så småningom förmågan till mentalisering (Foney, Gergeley, Jurist & Target, 2002). Bion (1993) liknade tänkandet vid en container vars funktion var att ta hand om tankarna, en container vars utveckling hänger samman med moderns förmåga att ta emot, härbärgera och transformera de starka sensomotoriska och affektiva sensationer som barnet projicerar ut: ”A mind is created when the individual’s inner world meets the outer world of the container” (Blake, 2008, s. 43). Återspeglings kvaliteten är beroende av att modern både tar emot och själv upplever barnets affektladdade projektioner som Bion (1993) liknade vid ”namnlös fasa” (s.137) för att sedan ’avgifta’ den överväldigande upplevelsen genom att ge den en form eller ett namn. På så vis lär sig barnet att tänka i det ömsesidiga samspelet med modern som till en början är ordlöst. Grunden läggs för barnets utveckling av sin egen inre psykiska värld.

Ordlöshet och markerad spegling. Begreppet markerad spegling (Foney et al., 2002) innebär att modern både känner och upplever barnets affekt och samtidigt markerar att affekten inte kommer från henne utan från barnet. Barnets affektiva tillstånd och/eller osymboliserade tankar kan därmed ges form och namn och de primära affekterna kan transformeras till sekundära representationer som blir möjliga för barnet härbärgera inom sig. Begreppet markerad spegling ger ytterligare perspektiv som kan bidra till förståelsen för betydelsen av ordlös kommunikation på förspråklig nivå.

Ordlöshet och intersubjektivitet. Stern (1985) utvecklade sina tankegångar om intersubjektivitet som ett eget motivationssystem som kompletterar anknytningssystemet utifrån egen och andras spädbarnsforskning, bland andra Trevarthen (1979). Tidiga former av intersubjektivitet baseras på tvärmodal överföring av form och timing och handlar om den djupa tillfredsställelsen i att dela upplevelser med andra. Affektintoning är samspel mellan känslor, barnets och moderns och ett uttryck för detta grundläggande behov. Barnet ger uttryck för

känslor som modern svarar på genom att både imitera och omvandla barnets kommunikation med hjälp av tonfall, timing, mimik och rörelser. Genom upprepning bidrar intersubjektiva processer till att generalisera upplevelser.

Stern (2005) vidareutvecklade teorin om intersubjektivitet utifrån kliniska, utvecklingsmässiga och neurovetenskapliga rön och refererade även till ett fenomenologiskt synsätt om att ”psyket av naturen är ”intersubjektivt öppet” eftersom det delvis bildas genom sin interaktion med andra psyken” (Husserl 1931/1960; Thomson, 2001; Zahavi, 1996, 2001 refererat i Stern 2005). Stern kallade den ”kontinuerliga, gemensamt skapade dialogen med andra psyken/.../den intersubjektiva väven” (Stern, 2005, s. 93).

Behovet av intersubjektiv kontakt skapar rum för intima dialoger eller s k ”nuvarande ögonblick” (Stern, 2005, s. 48) mellan barnet och modern kopplade till vitalitetsaffekterna. Stern betraktade nuvarande ögonblick som de minsta beståndsdelarna av psykisk erfarenhet. ”Det nuvarande ögonblicket kan inte, medan det levs, fångas in av språket som (åter?)skapar det i efterhand (s. 30)”.

Ordlöshet och psykoterapi som läkande samspel. Stern (2005) menade att ”bara det nuvarande ögonblicket /.../ utgör en obearbetad subjektiv verklighet, som ger oss fenomenologisk erfarenhet” (s. 25). Liksom i de intima dialogerna mellan små barn och deras mödrar, inträffar nuvarande ögonblick i vardagliga relationer och i det terapeutiska samspelet. Handlingar, till exempel mimik, blickar eller gester förekommer i alla nuvarande ögonblick som delas med en annan, dvs som innebär intersubjektiv kontakt mellan människor. Icke-verbal kommunikation mellan människor, eller med andra ord, ordlösa möten behöver därmed uppmärksammas speciellt i det psykoterapeutiska samspelet. Stern (2005) delade in medvetna nuvarande ögonblick i tre grupper: ”Vanliga nuvarande ögonblick, nuögonblick och mötesögonblick” (s. 161). Starkt känslomässigt laddade nuögonblick kan utvecklas till intersubjektiva mötesögonblick mellan patient och terapeut. Just i mötesögonblicket finns potentialen till förändring, ”ett ögonblick av möjlighet att handla för att förändra vårt öde” (s. 28) samtidigt som ögonblicket i sig är en slags kris till följd av en stigande ångestnivå både hos patient och terapeut. Förändringen kan beröra både patientens förflutna och nuet, dvs implicita relationella minnen hos patienten som aktiverats i samspelet med terapeuten och som i mötesögonblicket kan bli till berikande nya relationella erfarenheter.

Ordlöshet och terapeutens uppgift. Wallins (2007) tankegångar om människors möjligheter att förvärva trygga anknytningsmönster senare i livet även om de ursprungliga

mönstren varit otrygga, bygger på bland andra Bowlbys (1969/1988), Fonegys et al (2002) och Sterns (2005) teorier och även på egna erfarenheter från arbetet som psykoterapeut. Wallin (2007) återkom till vikten av att patienter blir bemötta på ordlösa, icke-verbala nivåer för att nya implicita relationella erfarenheter ska kunna göras. Psykoterapeuter behöver utveckla och hålla levande sin lyhördhet för patienters och egna icke-verbala signaler och fördjupa sina kunskaper om implicita minnets verkningar. För att 'illustrera' icke-verbala erfarenheter, refererade Wallin (2007) till Bowlby (1988) som i sin tur belyste begreppet implicita minnen med ett citat från en av Freuds patienter: "As a matter of fact I've always *known* it; only I've never thought of it" (s.115).

Wallin (2007) menade att det är i de implicita, oartikulerade erfarenheterna, som den största potentialen till förändring ligger. Han hänvisade till Bowlbys (1988) tankar om att barn tenderar att integrera enbart vad som anknytningsrelationen tillåter och att exkludera de tankar, känslor och beteenden som riskerar att på något sätt störa eller hota relationen. Om förändring av patienters anknytningsmönster ska kunna ske behöver den terapeutiska relationen vara inkluderande och inbjuda patientens hela spektrum av implicita erfarenheter. Just detta öppna, inkluderande förhållningssätt utmärker barn- och föräldrelationer där trygga anknytningsmönster utvecklas (Lyons Ruth, 1998; Bowlby, 1988).

Shore (2011) poängterade att den kreativa processen bör uppmärksammas som en nyckelfaktor för psykoterapeuters möjligheter att hjälpa sina patienter och refererade till Ansborg och Hill (2003): "Instead of relying solely on explicit memory processes, creative individuals may be able to take better advantage of their implicit memory processes" (Shore, s. 94, 2011)

Symington (2007) framhöll att terapeutens uppgift är att slå följe med patientens inre "mind-building activity" (s.1411) något som uppnås genom tänkande. Enligt Symington behöver människans 'mind' skapas. Vi föds inte med 'a mind', men med potentialen för dess utveckling och utvecklingen sker, genom tänkande och reflektion. Avund, svartsjuka, girighet, paranoia, överdrivet beroende och omnipotens är enligt Symington resultat en outvecklad 'mind'. Kopplingen till fenomenet ordlöshet är "emotional thinking" (s.1410) en form av tänkandet som Symington beskrev som en reflektion hos terapeuten, som följer på en känsla av igenkännande av vad som utspelar sig i patientens inre. Symington uppfattade att människor huvudsakligen styrs av två krafter. "The mind-building activity" (a.a.) representerar den ena kraften som han beskrev som en långsam konstruktiv integrationsprocess i motsats till den andra, högljuddare kraften som motsätter sig integration och till varje pris undviker smärta. För terapeuten är det en utmaning att

hålla stånd mot den sistnämnda. Det kräver en kombination av lyssnande, medkänsla, igenkännande, distans, reflektion och tänkande.

Just det igenkännande, som Symington lyfte fram som en upplevelse av ömsesidighet till följd av att dela en känslomässig erfarenhet kan föra tankarna till Sterns (2005) begrepp intersubjektiv medvetenhet. Igenkännandet är enligt Symington avgörande för att "the mind-building activity" (a.a.) ska kunna få utrymme att växa inom patienten.

Blake (2008) refererade till Bion (1970) som talade om ett tillstånd av absolut närvaro hos terapeuten i mötet med patienten, 'bortom minne och begär', som innebar en öppenhet för att vad som helst som kan dyka upp i samspelet med patienten, till exempel ordlöshet. I detta sammanhang pekade Blake på faran med att styras för mycket av minnen, exempelvis minnen i form av tidigare erfarenheter av och kännedom om patientens livshistoria. Om patienten hade varit utsatt för sexuella övergrepp skulle kännedomen om just detta kunna blockera förmågan att se bortom övergreppen där sannolikt fröet till den konstruktiva kraften vilar, "the mind-building activity" (a.a.), som Symington beskrev. Bions tankar (1970) skulle kunna levandegöra detta perspektiv: "When doing analysis, one should cast a beam of intense darkness into the interior so that something that has been hitherto hidden in the glare of the illumination can now glow all the more in the darkness" (Bion, 1970, refererat i Blake 2008).

Ordlöshet och dissociation. Människors försvarsfunktioner är i grunden en sund och kreativa anpassningsförmåga som kan fungera adaptivt genom hela livet McWilliams (2011). När försvaren aktiveras för att skydda självet mot hot handlar det oftast om att försöka undvika eller kontrollera en stark och hotfull känsla och/eller för att vidmakthålla självaktning. Primitiva eller tidiga försvar är svåra att beskriva med ord eftersom de är preverbala, prelogiska, odifferentierade, baserade på magiska föreställningar och fantasier. McWilliams (2011) beskrev dissociation som en försvarsstrategi som skiljer sig från andra tidiga försvar genom att den fungerar både som en normal reaktion på trauma oavsett vid vilken ålder traumat inträffar och som en tidig försvarsstrategi hos personer vars barndom präglats av våld, övergrepp och/eller omsorgsbrist. Shore (2011) använde begreppet "preoidipal dissociation" (s. 80) för att beskriva denna tidiga försvarsstrategi. Han citerade Freud (1915) som spekulerade: "Unconscious ideas continue to exist after repression as actual structures in the system *Ucs*, whereas all that corresponds in that system to unconscious affects is a potential beginning which is prevented from developing" (s.77). Preoidipal dissociation kan enligt Shore (2011) hindra att förmågan att medvetandegöra affekter att utvecklas.

Ordlöshet och minne. Schachter (1997) introducerade de övergripande begreppen implicit och explicit minne. Implicit minne inbegrep flera former av presymboliskt processande. Bendit (2011) beskrev hur tidiga erfarenheter av samspel med en annan, vanligtvis modern, kodas i det implicita minnessystemet och återaktiveras i den terapeutiska relationen (Mancia, M. 2006 refererat i Bendit 2011). Inre arbetsmodeller, eller prototyper för hur det är att vara tillsammans med en annan, utvecklas enligt Bowlby (1969,1973) just ur det lilla barnets tidiga samspels erfarenheter. Implicita relationella minnen härrör från preverbala stadier och kan därför inte återkallas till medvetandet med hjälp av samtal. Det skiljer sig från Freuds beskrivning av omedvetna minnen som berör dynamiska enheter som påverkar psykiska försvar (Stern, & The Boston Change Process Study Group, 1998, 2008). Specifika situationer kodas genom återupprepning och ett implicit relationellt kunskapsområde byggs upp.

Det implicita minnessystemet är helt aktiverat vid födelsen och sannolikt även under de tre sista månaderna av graviditeten och består av tre huvudkomponenter; den sensoriska, den motoriska och den interaktionella (Mancia, M. 2006 refererat i Bendit 2011). Det implicita minnessystemet byggs upp långsamt, anses vara robust och svårt att förändra: ”Once learned, it is the most difficult to unlearn (Bendit, 2011, s.26)”.

Det episodiska och det semantiska minnet, som är delar av det explicita minnessystemet utvecklas i samband med att språkutvecklingen hos barnet tar fart. Det semantiska minnet handlar om fakta, medan det episodiska handlar just om episoder som kan innehålla detaljer om ’vad’ som hände, ’när’ det hände, tillsammans med ’vem’ och ’hur’ det kändes. Det episodiska minnet är mindre robust och kan uppdateras, glömmas och omformas (Tulving, E. 1972 refererat i Bendit 2011).

Siegel (2001) beskrev det autobiografiska minnet, som är en del av det explicita minnessystemet som en ’mental tidsresa’ som ger oss en unik känsla av självet här, nu och då.

Ordlöshet och bildterapi. I sin doktorsavhandling visade Körlin (2005) att patienter med trauma svarar bra på behandling med musik- och eller bildterapi bland annat mot bakgrund av att patienten erbjuds möjligheten att komma i kontakt med och gestalta upplevelser och minnen som initialt inte kan kläs i ord.

Wide (2005) beskrev hur patienten, i terapeutens närvaro, kan närma sig och mycket konkret handskas med ordlösa, omedvetna, implicita eller medvetna minnen med hjälp av det konstnärliga materialet. Bilden kan reflektera patientens inre föreställningsvärld eller växa fram steg för steg. Att gestalta upplevelser innebär handling. Att till exempel ’måla om’, ’reparera’,

'rekonstruera' eller 'bygga till/om' minnen med hjälp av konstnärliga material kan leda till förändring av minnen när de integreras med nya erfarenheter. Att handskas med material som blyerts, kol, pastell, blöt färg, lera, silkespapper och klister väcker ofta lekfulla impulser till liv och olika material kan svara mot olika sinnesstämningar hos patienten. Fokus växlar mellan bildskapande och samtal. När samtalet är slut och orden klingar bort, finns bilderna kvar.

Hass-Cohen och Carr (2008) framhöll att bildterapi och andra uttryckande konstterapi som till exempel dans, drama och musik involverar 'hela människan', dvs kroppen, affekterna och kognitiva nivåer. Olika kroppssystem som nerv-, immun-, endokrina, sensoriska och motoriska systemen aktiveras när patienten uppmuntras att uttrycka inre tillstånd genom rörelse och handling. Färg har ingen form och kan länkas till grundaffekterna. Under en bildterapisession, när patienten ägnar sig åt bildskapande i terapeutens närvaro kan anknytningserfarenheter aktiveras eftersom situationen kan påminna om upplevelsen av att leka i moderns närhet. Gemensam tolkning av materialet kan bli till en reflekterande dialog som lyfter fram interna mentala representationer.

Ordlöshet, konstnärliga perspektiv och en tre-stegsmodell avseende den kreativa processen. Anton Ehrenzweig (1971) sammanförde psykoanalytiska tankegångar om hur medvetandet står under inflytande av det omedvetna och förhållandet mellan seendet och gestaltprincipen under den kreativa processen. MacLagan (2001) framhöll Ehrenzweigs idéer som revolutionerande och som både ovanliga och gångbara även idag.

Ehrenzweig (1971) beskrev 'a depth mind' hos människan som opererar i enlighet med formprinciper som människans medvetande är främmande för, och som samtidigt erbjuder strukturer som är rikare och mer komplexa än rationella strukturer. Han utvecklade begreppet 'inarticulate form' vars struktur, eller brist på struktur motsätter sig gestaltprincipens ordning genom att suddas ut gränserna mellan figur och grund. Ehrenzweig beskrev även två former av uppmärksamhet som han menade var avgörande för den kreativa processen och även för den psykoanalytiska processen. Den 'differentierade fokuserade uppmärksamheten' inriktas på en gestalt och sällar bort allt det som förefaller oväsentligt medan den 'odifferentierade uppmärksamheten' tar in allt samtidigt, utan urskiljning. Han menade att allt skapande förutsätter ett samspel mellan dessa båda former av uppmärksamhet.

Ehrenzweig (1971) utvecklade en tre-stegs modell för att förstå den kreativa processen: "The triple rhythm of projection, dedifferentiation and re-introjection" (s. 104). Det första steget kallade Ehrenzweig "the schizoid stage" (s. 102) där bildskaparen projicerar fragmenterade delar

av självet, önskade och oönskade, på duken eller pappret. Det är en prövande fas, präglad både av visioner och överblick, men också av tillfälligheter och ofullkomlighet som det är viktigt att stå ut och ge sig tid med. Det första, projektiva stadiet kopplade Ehrenzweig till Kleins paranoida-schizoida position där ångestnivån har en mer förföljande karaktär.

Det andra steget kallade han "the manic stage" (s. 102) som innebar att bildskaparen genom "unconscious scanning" (s. 32) arbetar med att integrera bildens substruktur. Bilden börjar ta form, bildskaparen scanner omedvetet bildytan under inflytande av den odifferentierade uppmärksamheten och här tycks inre och yttre värld smälta samman: ".../ the unconscious cross-ties still bind the single elements together, and an unbroken pictorial space emerges as a conscious signal of unconscious integration" (s. 103).

Det tredje steget, kallade Ehrenzweig "the stage of re-introjection" (s. 102). Denna fas handlar om att avsluta och färdigställa, att mer medvetet och på avstånd betrakta bilden och även acceptera vad som inte gått att uppnå. Om allt går väl kan bildskaparen hämta tillbaka och integrera delar av bildens gömda sub-struktur i sig själv. Ehrenzweig jämförde detta stadium med Kleins depressiva position: "It tends to be depressive, mixed with a sober acceptance of imperfection and hope for future integration" (s. 103).

Det relationella perspektivet hos Ehrenzweig (1971) rörde sig huvudsakligen om samspelet mellan bilden och bildskaparen. Han gjorde kopplingar till objektrelationsteori och hans syn på bilden som en självständig samspelepartner delades med Maclagan (2001).

Maclagan (2001) framhöll att estetiska upplevelser förutsätter ett engagemang i en bild eller ett konstverk som någon annan har gjort vilket förankrar den subjektiva estetiska upplevelsen hos betraktaren i den yttre verkligheten som bilden representerar (även om den är sprungen ur bildskaparens subjektiva uttryck). Maclagan (2001) använde begreppet "psychological aesthetics" (s. 7) som handlar om vilka psykologiska effekter estetiska kvalitéer i bilden har på bildskaparen och/eller betraktaren, till exempel linjer, färg, form, bearbetning och komposition. Estetisk upplevelse eller erfarenhet kommer av grekiskans aisthesis som betyder förnimmelse, varseblivning eller läran om förnimmandet. Förmågan till estetisk upplevelse kan utvecklas och 'kultiveras' från grundläggande sensoriska förnimmelser till upplevelser som befolkar människans föreställningsförmåga, den värld som enligt objektrelationsteoretiska perspektiv befolkas av inre representationer. Maclagan (2001) beskrev hur en bild eller en målning, kan ge resonans och upplevelse av djup mening hos den betraktare som ger sig tid till det. Han beskrev betraktandet av konstverk som "wandering about painting" (s. 36) då responsen kan bli som en

subliminal återklang, varierad och rik på nyanser från minsta detalj, via delar av bilden till helhetsupplevelsen av bilden.

Ordlöshet och konstnärliga metoder som bidrag till kvalitativ forskningsmetodik. I en strävan att finna metoder för forskning och kunskapsutveckling som 'når bortom orden' har konstnärliga icke-verbala metoder prövats inom kvalitativ forskning. Under uppsatsarbetet har jag stött på flest erfarenheter av att använda konstnärliga, visuella uttryckssätt inom kvalitativ forskning i Västeuropa, Israel och Nordamerika.

McNiff (2000) framhöll att "We need both scientific and aesthetic knowledge, and the two have always complemented one another through human history as they continue to explore the unknown" (s. 15).

McNiff (2011) intresserade sig för att utveckla konstnärliga metoder som bidrag inom psykologi- och pedagogisk forskning. "Using art as means of psychological inquiry grew from practical experience in therapy and education where the core premise was that artistic expression could further understanding and resolve difficulties in ways not accessible to spoken language" (s. 389).

Eaves (2014) refererade i sin artikel om 'Arts-based methods' till Leavy (2009) som gav exempel på konstnärliga bidrag i forskningssammanhang: "/.../ narrative inquiry, poetry, music, performance, dance or movement and the visual arts. Approaches within and across these fields offer breadth and fusion of 'tools that allow us to reveal that which would remain unseen' (Hernández-Hernández & Fendler 2013, refererat i Eaves 2014) or silenced" (Barone, 2000, refererat i Eaves 2014).

Butler-Kisber och Poldma (2010) presenterade collage som en form av 'art-based inquiry'. Ordet collage kommer av franskans 'coller' (att klistra). Att arbeta med collage beskrivs som en process där bildskaparen använder fragment av bilder eller annat material och klistrar fragmenten på en plan yta för att porträttera ett fenomen. "Visual inquiry approaches, such as collage making and concept mapping, are a means for formulating ideas and articulating relationships among these to help understand phenomena in their formative stages, work through emergent concepts, or to help represent them to others" (s. 2).

Syfte

Studiens syften var att beskriva terapeuters upplevelser av ordlöshet i mötet med en patient, härett barn eller en ungdom utifrån frågeställningen: 'När orden inte räcker till – vad sker då hos

terapeuten, hos patienten och mellan dem? och om och i så fall hur teoretiska perspektiv kan vara stöd och vägledning i själva det ordlösa mötet.

Metod

Design

Studien har en kvalitativ ansats med informanternas subjektiva upplevelser av ordlöshet i mötet med en patient i centrum. Syftet med en kvalitativ ansats är att förstå och presentera erfarenheter och handlingar hos individer utifrån hur de möter och upplever situationer (Elliot, Fisher & Rennie, 1999). En flexibel design valdes som forskningsstrategi (Robson, 2002). Jag använde en öppen/narrativ intervjuform för att ge informanterna möjlighet att reflektera och berätta fritt utifrån två öppna frågor. Därmed kunde jag som intervjuare på ett flexibelt sätt anpassa mina följdfrågor till de enskilda informanternas berättelse.

Ett hermeneutiskt-fenomenologiskt perspektiv valdes som inramning till idéerna bakom studien och för studiens genomförande så väl som för analysarbetet av materialet eftersom detta perspektiv inrymmer begrepp som omfattar och förklarar de olika del-metoder som använts för att undersöka och belysa ordlöshet i det terapeutiska mötet. ”Fenomenologins upplevelsebaserade och hermeneutikens tolkningsbaserade perspektiv är båda särskilt lämpade för att fånga in den psykoterapeutiska praktiken” (Olsson, 2008, s. 85).

Deltagare

Urval av deltagare skedde utifrån antagandet att de flesta barn och ungdomar i Sverige som erbjuds barn- och ungdomsterapier, i första hand genomgår behandling hos terapeuter med minst grundläggande psykoterapeututbildning som är anställda inom barn- och ungdomspsykiatri eller socialtjänsten. Femton psykoterapeuter/behandlare som arbetar med barn- och ungdomar inom socialtjänst och barnpsykiatri inbjöds att delta i en kvalitativ studie om den ordlösa kommunikationen mellan psykoterapeut/behandlare och patient. Av inbjudan, som skickades via mail, framgick att studien skulle genomföras i grupp med hjälp av bildskapande och skrivande i kombination med ett avslutande intervjusamtal i grupp (se bilaga 1).

Den kvalitativa forskningens uppgift är förstå, beskriva och tolka och riktar sig mot en målgrupp som förväntas ha den kunskap som överensstämmer med studiens syfte (Kvale & Brinkmann, 2009).

De informanter som tackade ja till att delta i studien var ursprungligen fem personer: fyra psykoterapeuter med grundläggande psykoterapeututbildning och en behandlare inom socialt

arbete med lång egenterapi och kontinuerlig handledning. Samtliga var anställda inom socialtjänst och/eller barn- och ungdomspsykiatri i södra Sverige och hade mellan 15 - 30 års erfarenhet av psykoterapeutiskt eller socialt behandlingsarbete med barn och ungdomar. En informant, en psykoterapeut med grundläggande psykoterapeututbildning, lämnade återbud några dagar innan studien skulle genomföras med hänvisning till privata skäl. Fyra informanter återstod. Jag hade haft yrkesmässig kontakt med två av de fyra informanterna under de senaste 10 -12 åren, dock inte tät kontakt. Båda dessa informanter hade på sina respektive arbetsplatser, deltagit i enstaka insatser i form av kompetensutveckling som jag hade hållit i och som handlade om hur bildterapeutiska metoder skulle kunna vara verksamma i socialt- och barnpsykiatriskt behandlingsarbete. En av informanterna hade även deltagit i sommarkurser i måleri som jag hållit i tillsammans med min man. Den tredje informanten hade jag kommit i kontakt med inom ramen för det psykoterapeutprogram inom vilket föreliggande uppsats är en examensuppgift. Denna informant studerade inte inom samma inriktning som jag, men hade vid samtal i samband med gemensamma föreläsningar visat intresse för bildterapeutiska metoder. Jag hade tidigare varken haft yrkesmässig eller personlig kontakt med den tredje informanten. Jag hade aldrig tidigare träffat eller haft kontakt med den fjärde informanten. Denna informant rekryterades via en studiekollega på psykoterapeutprogrammet som hade vidarebefodrat inbjudan till sina kollegor. Den femte informanten, som lämnade återbud med kort varsel av privata skäl, hade jag träffat i bildterapeutisk föreningsverksamhet och kompetensutveckling vid tre tillfällen under en 10-årsperiod. De fyra informanter som tackade ja till att delta i studien kände inte varandra inbördes.

Bortfall. Jag hade inte tidigare haft någon personlig eller yrkesmässig kontakt med de presumtiva informanterna i de två andra grupperna eller deras chefer, till vilka inbjudan hade skickats. I samband med att inbjudan skickades ut, erbjöd jag mig att genomföra studien på respektive arbetsplats inom barn- och ungdomspsykiatri i Mellansverige. De presumtiva informanterna i en av grupperna tackade nej genom sin chef/arbetsledare med hänvisning till hög arbetsbelastning och till att flera anställda på arbetsplatsen redan deltog i andra forskningsstudier. Chefen för den andra arbetsgruppen, hälsade via mail, att hon skulle återkomma med besked efter att ha framfört förfrågan till sina medarbetare, men hördes inte av.

Procedur

Studien har genomförts med en kombination av icke-verbala och verbala metoder. Motivet till valet att använda icke-verbala metoder var, som tidigare nämnts, att ett av studiens syften var att ta del av terapeuters subjektiva upplevelser av ordlöshet i samspelet med en patient. De icke-

verbala metoderna som valdes var en andnings- och meditationsövning i kombination med bildskapande, 'art-based inquiry' i form av collage med svart papper på vit botten, dvs i silhuett. De verbala metoderna utgjordes av skrivande och intervjusamtal i grupp och individuella intervjusamtal med de enskilda informanterna.

Icke-verbal metodik. Syftet med andnings- och meditationsövningen var att stödja informanterna att slappna av för att därefter komma i kontakt med minnen av ordlösa upplevelser på kroppslig och affektiv såväl som kognitiv nivå av mötet med en patient. Wallin (2007) framhöll att affektregelring kan underlättas genom fokus på hur den egna kroppen andas. Han refererade till hjärnforskning som visar hur meditativa andningsövningar med en långsam utandning som är längre än inandningen, kan ha lugnande effekt både på känslor och kropp hos utövaren: "/.../breathing out reduces firing in the amygdala, thus quieting the brain, /.../ and calming the body" (Austin, 1999 refererat i Wallin 2007). Wallin, 2007 hänvisade även till en studie (Lazar et al. 2005) som visar på effekter av meditation med fokus på andningen hos utövarna: "Meditators whose practice is anchored in a focus on the breath show cortical thickening, particularly in the insula which links the cortex to the limbic system, integrating thoughts with bodily based feelings" (Wallin, 2007, s. 82).

Informanterna fick göra två bilder: Bild 1, 'en bild av en minnesepisod då orden inte räckte till i mötet med en patient' och bild 2, 'en ny bild av samma episod'.

Valet att använda collage i form av silhuett, dvs med svart papper på vit botten som bildskapande 'art-based inquiry' hänförde sig till att collage som uttrycksform inte ställer krav på förkunskaper när det gäller bildskapande och brukar väcka ett omedelbart engagemang hos utövaren. Den starka kontrasten mellan svart och vitt papper triggar minnen på affektnivå medan möjligheten att skapa en bild genom att klippa, riva, använda spill, vända, vrida, pussla och klistra ger en känsla av kontroll. "Whereas cutting and pasting of the collage elements are automatic and non-declarative, titling the collage requires conscious efforts" (Vance, & Wahlin, 2008, s.163).

Valet att låta informanterna göra två bilder av samma minnesepisod motiverades av två skäl. Det ena var att två bilder med en skriven text mellan bilderna skulle utgöra ett bättre underlag för utformandet av en kort berättelse om minnesepisoden än vad en enstaka bild och en text skulle göra. Det andra skälet hänfördes till erfarenheter (Hass-Cohen & Carr, 2008) av att enstaka bilder av smärtsamma implicita minnen kan återuppväcka eventuella trauman. Berättande, muntligt eller genom skrivande i kombination med flera bilder motverkar

återuppväckande av traumatiska upplevelser. ”/.../memory is a pattern of networks that interact amongst themselves and with neurons from other networks. Art pieces are continuous reconstructed memories. The involvement of divergent networks provides for unique connections that can be accessed by creativity” (Vance & Wahlin, 2008, s.168).

Verbal metodik. Mellan arbetet med bild 1 och bild 2 fick informanterna skriva om minnet. Skrivandet var tänkt som ett en kort berättelse, med en början, en mitt och ett slut om minnet som gett upphov till bild 1. Därefter ombads informanterna att göra bild 2.

Intervjusamtalet i grupp hade karaktären av dialog mellan informanterna och mig med utgångspunkt från informanternas reflektioner kring bildskapandet, skrivandet och collagen. Av etiska skäl och för att värna om patienternas anonymitet, ställdes inga frågor om de enskilda fallen eller de enskilda fallens kopplingar till bilderna vid samtalet i grupp. ”Med dialogen som utgångspunkt och med siktet inställt på de ständiga förändringarna i dialogen konstrueras nytt upplevande och nya minnen av det förflutna” (Olsson, 2008, s. 211).

Tanken med att använda skrivande och intervjusamtal i grupp var att erbjuda informanterna möjligheten att växla över från icke-verbala uttryckssätt, dvs bildskapande, till verbala uttryckssätt, dvs skrivande och därefter intervjusamtal för att stegvis kunna distansera sig från det upplevelsebaserade individuella bildskapandet till ett mer reflekterande och tolkande perspektiv.

Materialet bestod sålunda inledningsvis av två silhuettbilder per deltagare, texter skrivna mellan bild 1 och bild 2 och ett transkriberat intervjusamtal i grupp. Det visade sig dock att texterna som informanterna skrivit mellan bild 1 och bild 2 var alltför kortfattade för att fungera som informativa berättelser. Efter samråd med handledare inbjöds informanterna därför till enskilda intervjusamtal ca en månad senare. Studien kom således att genomföras i två etapper som i fortsättningen benämns som etapp I och etapp II. För tydlighetens skull presenteras etapp I och etapp II både i en tabell och i löpande text (se bilaga 2).

Etapp I. Etapp I inleddes med en workshop i kombination med ett intervjusamtal i grupp. Efter en ömsesidig presentation redovisades tankarna bakom studien och workshopens upplägg steg, för steg. Platsen för denna etapp i studien var min mottagning och bildterapeutisk ateljé. Själva workshopen inleddes med en kort andnings- och meditationsövning och där informanterna efter andningsövningen ombads att skifta fokus till ett minne av en episod ’när orden inte räckte till i mötet med en patient’. För att rama in episoden ombads informanterna att fortsätta att blunda och lägga märke till ’vem’ minnet handlade om, dvs patienten, ’när’episoden inträffade,

'hur' det kändes och 'var' det skedde. Därefter ombads informanterna att 'var och en, i sin egen takt, öppna ögonen och göra sig redo att gestalta minnet i ett collage'.

Materialet som erbjöds informanterna var som tidigare nämnts svart och vitt papper och dessutom saxar, klister och penslar. När informanterna var färdiga med bild 1 ombads de att skriva om minnesepisoden med en början, en mitt och ett slut, med utgångspunkt från frågeställningen: 'När orden inte räcker till - vad sker då hos terapeuten, hos patienten och mellan dem'? Därefter ombads informanterna att 'göra en ny bild av samma episod', dvs bild 2.

Intervjusamtalet i grupp som följde på workshopens praktiska övningar, var inriktat på informanternas upplevelser av bildarbetet och skrivandet, dvs, settingen i förhållande till just ordlöshet i mötet med patienter. Intervjusamtalet i grupp filmades och dialogen transkriberades.

Etapp II. Cirka en månad efter etapp I genomfördes enskilda intervjusamtal med informanterna. Intervjusamtalen genomfördes i dialogform i likhet med intervjusamtalen i grupp och utgick från informanternas silhuettbilder med en öppen fråga; 'Berätta lite mer om minnesepisoden utifrån de här bilderna'. Även frågor kopplade till studiens andra forskningsfråga: 'Om och så fall hur kan teoretiska perspektiv vara stöd och vägledning i själva det ordlösa mötet'? ställdes. De enskilda intervjusamtalen filmades och dialogen transkriberades. Materialet utökades därmed med texter från de transkriberade intervjusamtalen med de enskilda informanterna. När intervjuerna hade transkriberats raderades filmerna och ljudupptagningarna.

Dataanalys

Det hermeneutisk-fenomenologiska perspektivet gav möjligheter till tolkning av både bild- och textmaterialet och även av genomförandeprocessen, dvs proceduren. Arbetet med dataanalysen präglades av en pendling mellan fokus på bild- respektive textmaterialet, dvs mellan delar och helhet i en förståelseprocess i likhet med den 'hermeneutiska cirkeln' (Olsson, 2008). I en strävan efter att göra både bild- och textmaterialet så mycket rättvisa som möjligt och för att försöka se hur fenomenet visar sig har jag återkommit till begreppet förförståelse och försökt identifiera egna fördomar eller snarare uppfattningar som är utvecklade i förväg för att därefter, genom den fenomenologiska reduktionen, sätta egen förförståelse inom parentes och nära mig materialet på nytt (Olsson, 2008).

Bild- respektive textmaterialet behövde förstås med hjälp av olika analysmetoder och behandlades därför inledningsvis som separata världar.

Bildmaterialet. Analysen av bildmaterialet inleddes genom parentessättande av mitt vanemässiga seende. Inom fenomenologin kallas människors spontana, vardagliga oreflekterade sätt att vara i världen för den ”*naturliga inställningen*” (Olsson, 2008, s. 71). Vi uppfattar det vi ser omkring oss som objektivt och självklart. I ”*livsvärlden*” (Olsson, 2008, s. 72) tänker vi inte på att vår uppfattning och beskrivning av omvärlden påverkas av vår varseblivning och vår förförståelse. Det är den naturliga inställningen och erfarenheterna i livsvärlden som den fenomenologiska forskaren parentessätter för att låta fenomenet visa sig. När det gäller betraktande av bilder och vid bildskapande väljer ögat, enligt gestaltprincipen, ut en ’god gestalt’ i till exempel en bild och låter övrigt innehåll tona ner i bakgrunden. Även om visuella stimuli kan grupperas i många olika konstellationer tenderar ögat/vi att välja ut det det/den mest kompakta, enkla och koherenta mönstret/konstellationen för att skapa en ’god gestalt’. Gestaltprincipen inte bara styr denna process, dvs urvalet av vad som blir till den ’goda gestalten’ utan strävar också efter att ’förbättra gestalten’. ”Little gaps and imperfections in an otherwise perfect gestalt are filled in or smoothed away” (Ehrensweig, 1971, s. 11).

Olika förhållningssätt prövades för att parentessätta den ’naturliga inställningen’ vid betraktandet av bilderna och skapa möjlighet för ’unconscious scanning’ (Ehrensweig, 1971) av bildmaterialet. ”Unconscious scanning makes use of undifferentiated modes of vision that to normal awareness would seem chaotic. Hence comes the impression that the primary process merely produces chaotic phantasy material that has to be ordered and shaped by the ego’s secondary process. On the contrary, the primary process is a precision instrument for creative scanning that is far superior to discursive reason and logic” (Ehrensweig, 1971, s. 32).

’Wandering about painting’ (MacLagan 2001) är ett förhållningssätt som beskriver hur betraktande av bilder och konstverk är kopplat till ”psychological aesthetics” (s. 7, 36). ”Psychological aesthetics” (a.a.) handlar om vilka psykologiska effekter estetiska kvalitéer har på betraktaren eller bildskaparen, till exempel linjer, färg, form, bearbetning och komposition.

”Looking at and looking along” (Lewis, 1972 refererat i Eaves, 2014) innebär att betraktaren alternerar mellan att betrakta bilden ’utifrån’ och att ’gå in i’ bilden och notera den egna responsen och eventuella skillnader till följd av om man befinner sig ’utanför’ eller ’inne i’ bilden.

Nazarovas (2015) beskrivning av en bildterapeutisk workshop ”Reflection through imitation: Art Therapy and Client’s Art Work” (s. 67) tjänade både som ett utifrånperspektiv på

workshopen i Etapp I och som ett modifierat och handfast sätt att i fyra steg pröva parentessättandet av betraktandet av informanternas bilder.

Steg 1 innebar betraktande genom att först 'ta in bilden i kroppen' och notera sensomotorisk respons, för att därefter notera vilka affekter bilden väckte, för att sedan notera vad 'ögat de facto ser', för att därefter notera vilka tankar som bilden väckte och slutligen klä tankarna i ord som skrevs ner.

Steg 2 innebar att jag kopierade bilderna för hand och gjorde dem negativa, dvs målade alla vita ytor svarta. Därefter gjorde jag om proceduren enligt steg 1.

Steg 3 innebar fotografering av ursprungsbilderna och de negativa bilderna. Varje bild betraktades rättvänd, vänd åt höger, vänd upp och ner och vänd åt vänster enligt proceduren i steg 1.

Steg 4 som jag kallade 'Resa i ordlöst land', innebar att jag klippte ut bilderna och satte dem samman i serier. Det blev fyra serier för varje informant och utifrån dessa serier skrev jag ner mina associationer ('Resa i ordlöst land' steg 1 och 2, bilaga 3 och 'Resa i ordlöst land' steg 3 och 4, bilaga 4).

Textmaterialet. Efter transkriberingen av intervjusamtalet i grupp och de enskilda intervjusamtalen ägnades textmaterialet intensiv närläsning. Eftersom intervjumaterialet hade sitt ursprung i dialoger där både informanterna och jag hade varit aktiva, provades distansering för att frigöra textmaterialet från den talade diskursen. Distanseringen innebar olika steg (Ricoeur, 1981 refererat i Olsson, 2008). Ett steg är att "fixera" (s. 64) texten som därmed distanseras från samtalets kroppsspråk, tonlägen och mimik. Detta underlättade parentessättandet av min egen förförståelse kopplad till minnen av dialogerna med informanterna. När texten "fixerats" (a.a.) frigjordes den från "den dialogiska situationens begränsningar" (s. 64). När texten "fixerats" (a.a.) och frigjorts blev den 'sin egen', i likhet med en bild eller ett konstverk, och öppnades "för obegränsad läsning" (s. 64). Den "obegränsade läsningen" (a.a.) innebar att distanseringen upphävdes och det blev möjligt närma sig texten på nytt, genom "tillägnelse" (Ricoeur, 1988/1993, refererat i Olsson 2008). Distanseringen innebar även tillämpning av 'misstankens hermeneutik' för att upptäcka underliggande mening i textmaterialet, till exempel uppmärksamma sådant som har sagts till synes oavsiktligt eller motvilligt (Olsson, 2008). Härigenom framträdde frågeområden, teman och mönster kopplade till fenomenet ordlöshet.

Även Tematisk analys (Braun & Clarke, 2006) fungerade som stöd vid bedömningen av vilka teman som svarade mot studiens övergripande syfte och frågeställningar just genom att den metoden är flexibel och relativt oberoende av teori och epistemologi.

Förståelsehorisonter. Närmandet mellan bild- respektive textvärlden kan beskrivas med hjälp av Gadamer (1960/75) begrepp förståelsehorisonter. "Horisonten sätter gränser för vår förståelse men den kan röra sig och därmed förändras" (Olsson, 2008, s. 50). Gadamer (1960/75) tänkte sig att förståelse är dialektisk till sin natur och att betraktaren eller läsaren behöver gå i dialog med sitt material och låta sina föreställningar och sin förförståelse utmanas av materialet för att erövra ny förståelse. Under analysarbetet av materialet förändrades dialogen från att ha pågått mellan mig och texterna å ena sidan och mellan mig och bilderna å andra sidan till att bli en tre-partsdialog eller ett trepartssamtal där en horisont tillhörde texterna, en horisont tillhörde bilderna och en horisont tillhörde mig som läsare och betraktare.

Horisontsammanmältning. Analysarbetets slutfas kan liknas vid vad Gadamer kallade horisontsammanmältning. Bild- respektive texthorisonterna kunde närma sig varandra efter att de analyserats var och en för sig eller med andra ord distanserats från varandra. Min horisont utgjorde en tredje part. Ett tolkningsarbete blev möjligt där alla tre 'parterna' bidrog till en 'mångfacetterad' förståelse av materialet. De associationer i form av ord som noterats i samband med analysarbetet med bilderna fungerade som en 'broförbindelse' mellan bild- och textmaterialet. (Se, 'Resa i ordlöst land 1, 2', bil 2, och 'Resa i ordlöst land 3 och 4', bil 3).

Nazarova (2015) använde sig av metaforen 'prisma' för att förstå och beskriva verkningarna av ett reflexivt förhållningssätt i sin bildpsykoterapeutiska praktik och citerade A. M. Minnici (2006) för att belysa sitt arbetssätt: "Being reflexive is like having a mirror and transparent prism with which to view practice. Examinations of practice, with an eye to understanding and/or improving it, sometimes lead to complete turnabouts in thinking. Mirrors and prisms also separate light rays into component wavelengths, making visible the color of the spectrum. Similarly reflexive inquiry affords opportunities for the analysis of the various components or elements of therapeutic practice" (Minnici, 2006, refererat i Nazarova, 2015). Horisontsammanmältningen under analysarbetets slutfas öppnade för ett tolkningsarbete genom ett 'imaginärt prisma'. Genom att jag kontinuerligt växlade mellan att fokusera på bilderna och textmaterialet/deltagarcitatet, uppstod ett samspel blev mellan bilderna och texterna och mig som ledde till en 'mångfacetterad' förståelse av materialet.

Ur samspelet och den 'mångfacetterade' förståelsen utkristalliserades teman som använts som underrubriker vid presentationen av resultatet: *Ordlöst land*, *Ordlös censur*, *Ordlöst arbete*, *Ordlös lek*, *Ordlös befrielse* och *Reflektioner kring ordlöshet och ord*.

Etiska överväganden

Informanterna informerades om studiens syfte och mål samt om vilka metoder som skulle användas när de fick frågan om att delta. Vid de två undersökningstillfällena fick informanterna muntlig information om hur bilder och intervju-material skulle hanteras. På grund av att studien inleddes i grupp med bland annat bildskapande som inslag, fanns det en risk att informanterna i efterhand skulle kunna identifiera varandra eftersom de sett varandras bilder under workshopen i etapp I. Identifieringen skulle kunna ske vid läsningen av den färdiga uppsatsen genom att informanterna skulle kunna göra kopplingar mellan bilder och intervju-citat. Detta dilemma har beskrivits för samtliga informanter under arbetet med resultatdelen och informanterna har fått ta ställning till om materialet kan användas trots risken för intern identifiering. Alla fyra informanter har muntligen gett sitt medgivande till att bilderna och intervju-materialet kan användas på det sätt som det presenteras i resultatdelen. Informanternas anonymitet är däremot säkrad inför andra läsare av uppsatsen. Alla namn, platser och händelser som berörts är avidentifierade enligt krav på anonymitet och därmed är även patienternas anonymitet säkrad. Filmupptagningar som gjordes vid intervjusamtalen i grupp och enskilt har raderats och samtliga transkriberade intervjuer kommer att strimlas då uppsatsen är framlagd och godkänd. Studien följer de etiska regler som gäller för Institutionen för psykologi i Lund.

Resultat

Redovisningen av resultatet presenteras under huvudrubriken **Ordlöst land** med underrubriker. Bildmaterialet presenteras under nedanstående underrubriker tillsammans med de enskilda informanternas reflektioner kring de egna collagen/silhuetterna och minnet av det patientmöte som gett upphov till collagen. De fyra informanterna kallas i det följande A, B, C och D.

Informanternas bilder benämns som A1, A2, B1 B2, C1, C2, D1 och D2. De enskilda informanternas berättelser, reflektioner och bilder har fått egna underrubriker: **A *Ordlös censur***, **B *Ordlöst arbete***, **C *Ordlös lek*** och **D *Ordlös befrielse***. Citat från informanterna hämtade från intervjusamtalet i grupp i etapp I och de enskilda intervjusamtalen i etapp II kopplas i förekommande fall till bilderna.

Citat utan direkt koppling till de enskilda bilderna har fått underrubriken **Reflektioner kring ordlöshet och ord.**

Ordlöst land

”/.../så det kanske inte är när orden inte räcker till, hm, det är kanske någonting annat.”

Citatet i rubriken ovan presenteras i sin helhet nedan, har valts som inledning till resultatavsnittet där rubriken Ordlöst land är tänkt att fungera som en metafor som samlar deltagarnas bilduttryck och reflektioner från workshopen i etapp I och de enskilda intervjusamtalen i etapp II.

”/.../det kanske är tvärtom att vi tror att det är så att orden inte räcker till, det kanske bara är så att vi inte har fört upp det till huvudet för att göra oss medvetna om det som en metod eller en strategi, men, jag menar vi matchar våra klienter hela tiden med kroppsspråk, uttryck, med ansiktsuttryck, med känslorna. Vi är ju där, annars hade vi ju inte hållit på med det här jobbet ju, så det kanske inte är när orden inte räcker till, hm, det är kanske någonting annat.”

Deltagarnas bilder kan betraktas som en icke-verbal respons på frågeställningen i introduktionsavsnittet:

’När orden inte räcker till - Vad sker då inom terapeuten, inom patienten och mellan dem?’

I det följande presenteras de enskilda informanternas bilder tillsammans med respektive informants reflektioner över de minnen kring ordlöshet som gett upphov till bilderna samt tankar kring icke-verbal kontakt och kommunikation eller brist på densamma.

A Ordlös censur – och tystnaden kan göra att man försvinner. (Bild A1 och bild A2)

A 1

A 2

A uttryckte att upplevelsen av ordlöshet nästan var smärtsam vilken kom till uttryck i collagearbetet med bild A 1.

”Eh, åh jag upplevde det, att det var en sådan kraft i /.../att riva, ja, ja. Jag ville förmedla att det nästan gör ont när man befinner sig i det icke-språkliga. Det känns som att man, eh, man blir medveten om sina brister, sin brist att kunna förmedla någonting, eh, så, jag rev och det var en kraft i det att riva.”

Arbetet med bild A 2 var annorlunda.

”Det var jätteviktigt, när jag klippte ut cirklarna att dom skulle hänga ihop, inte gå sönder, dom skulle vara hela/.../.”

I övergången mellan bilderna A 1 och A 2, skrev A utifrån forskningsfrågan: 'När orden inte räcker till - Vad sker då inom terapeuten, inom patienten och mellan dem?'

”För terapeuten: Möjligheten till att använda en annan kommunikation /.../ - ansiktsuttryck, benämna saker hon ser, har gjort, bekräfta henne som person, försöka skapa nya sätt att bekräfta henne/.../ för att hon ska känna sig delaktig, att hon ingår i ett samspel med mig.”

Patientens/barnets upplevelser filtrerades genom A:s upplevelser:

”För barnet: För barnet kan det vara tomhet och rädsla när orden inte räcker till, känner jag mig trygg i sammanhanget, är jag utelämnad? /.../ Och att tystnaden kan innebära att man försvinner.”

Det visade sig att det uppdykande minnet, som hade gett upphov till bilderna och den skrivna texten hade utspelat sig när A var ung och nyutbildad socialarbetare och terapeut:

”/.../ jag var så entusiastisk och ville så himla mycket och jag vill fortfarande mycket, men ändå, det är, kanske man blir lite mer/.../hm, men när jag började, ville jag rädda hela världen/.../”

Det var ett gammalt minne som hade dykt upp:

”/... / det var intressant att det dök upp för det var länge sedan - var jag student eller Precis klar med min examen?/.../ men det var en arbetsledare med, en chef.”

Det var ett minne där varken A eller chefen 'såg' vad som pågick:

”Hm, det var ett minne, ett möte med en familj, med en tjej som, i efterhand, i efterhand upplevde jag att hon, ja, det var långt efter det att jag hade haft kontakt med henne och sedan hade andra kontakt med henne, men efteråt det uppdagades att hon hade varit utsatt för ganska så grova sexuella övergrepp under lång tid och jag missade det.”

A frågade sig vad han/hon kunde ha gjort annorlunda i mötet med patienten/barnet:

”Så det känns så här att kunde jag ha gjort någonting mer? Kunde jag ha försökt nå fram till henne? Och sedan räddat henne.”

Det uppdykande minnet berörde olika tidpunkter: Dels när A ”i efterhand” fick kännedom om att patienten hade utsatts för grova sexuella övergrepp och dels tidpunkten för själva mötet med patienten:

”/.../ hon var 12, kanske 13 år, hon var sminkad, hon hade ett sätt, ja nu skulle man väl tänka med min erfarenhet, jag menar närmare kunna förstå vad det var som pågick. Hon var mycket sexuellt utagerande och sen var hon klädd som någon mycket äldre och, eh, sexualiserad.”

Minnet rörde sig återigen mellan mötet med och upplevelsen av patienten och den information som kom till A:s kännedom ”i efterhand.”

”Jag tänkte just då att det var fel /.../ men samtidigt kunde jag inte sätta fingret på vad det var då /.../. Sen efter det att jag hade slutat jobba där på det stället hörde jag att det var hennes mamma som hade sålt henne, och jag såg inte det, jag såg det inte.” /.../ det var som när man säger saker och hör saker och det går inte riktigt ihop /.../.”

A beskrev patientens utsatthet:

”Hon var nog, kanske, ett av de mest utsatta barn som jag har haft kontakt med /.../ hennes mamma hade sålt henne till folk som jobbade i hamnen, som var på båtarna där.”

Fokus flyttades från flickans situation till en samhällslevelig nivå:

”Det var två pediatriker som hade varit på utbildning om just sexuella övergrepp och när dom kom tillbaka till sina jobb några år senare så blev det mycket mer i massmedia kring sexuella övergrepp och konsekvenserna för barnen /.../det var första gången som man pratade öppet om sexuella övergrepp mot barn.”

Utsatta barns situation kom i öppen dager:

”/.../ så uppdagade dom massor av fall med sexuella övergrepp mot barn och inom två månader placerades 80 barn just på grund av att dom hade utsatts för sexuella övergrepp /.../ Det hade varit ett stort förnekande, ja samhället hade förnekat det.” /.../ Det blev en jättestor igångsättare för diskussion och faktiskt också för rutiner kring barn som är utsatta för sexuella övergrepp.”

Det förblev dock oklart om barnet som var i centrum för A:s minne var ett av barnen som omhändertogs.

B Ordlöst arbete – att jag faktiskt gör någonting utan ord i mötet med personen (Bild B 1 och B 2).

B 1

B 2

”/.../bilden förändras ju: först gör man en bild, sen skriver man om det och sen gör man en bild till och då är det ett annat perspektiv på nästa bild. Så bara genom att göra det här i 40 minuter, så har man förflyttat sig eller jag förflyttat mig, eh, och sen tycker jag att jag får syn på, när jag tänker på vad som skedde i processen utan ord, att jag faktiskt gör någonting utan ord i mötet med personen och fördjupningen av den analysen har jag inte gjort tidigare förrän jag sitter här.”

B berättade att bilderna handlade om ett möte med ett ensamkommande flyktingbarn, en tonårspojke.

”/.../ vi hade tolk första gången och då sa han att ”jag har någonting jag måste prata om”. Han sa också att ”jag förstår att jag borde göra det, men det är svårt.”

Genom skrivandet mellan bilderna förmedlade B sin upplevelse av tonårspojkens smärta:

”Skammen blir tydligare, i kroppen, i ansiktet, i ögonen. Frågan om vi ska fortsätta får ett nickande svar, men fortfarande inga ord. När vi börjar närma oss kommer det mycket lite men stor sorg och smärtan kring övergivande, ensamhet och vrede.”

B berättade om hur tonårspojken med hjälp av olika medel förmedlade svåra upplevelser:

”/.../ med hjälp av nallekorten, med hjälp av engelska och med hjälp av...tystnad...tystnaden och med hjälp av kroppsspråk berättar han om ett sexuellt övergrepp /.../ av hans styvfar.”

B reflekterade över tonårspojkens erfarenheter i ett större sammanhang

”/.../ sen är det ett land också, som är söndertrasat av krig, sådana saker tänker jag komplicerar hans sak också.”

B mindes mötet med tonårpojken:

”Det var en så stark upplevelse. Och det är inte så att jag inte har träffat traumatiserade ungdomar tidigare, med det var det här, hans oerhörda fysiska uttryck i smärta.”

B beskrev sin upplevelse av tonårpojken hjälp av bild B 2:

” /.../ det är den här, ah, man ser smärtan i ansiktet utan ord, verkligen utan ord, en sån smärta (tystnad) och vrede, vrede, smärta och sorg (tystnad)”.

Med hjälp av bild B 2 fortsatte B att berätta om minnet av mötet med tonårpojken:

” /.../ och det är ett väldigt, väldigt starkt möte, dels för att jag inte kan använda mig av (tystnad - tvekan) eller det kan jag ju, jag får vara, hm, låta det gå rätt så långsamt eftersom språket är i vägen ”/.../ Hm, så är det, (tystnad) det är som en rörelse i rummet av energier (nickar) och en oerhört stark kontakt mellan honom och mig.”

B hade lite svårt att minnas varför det fanns en ”skärm” i bilden B1. I originalversionen av denna bild är ”skärmen” upprättstående.

”Alltså jag vet precis vad det är för bild men jag vet inte varför det blev en skärm där /.../ hm, jag blir lite nyfiken på varför jag har satt upp en skärm, men jag kan tänka mig att det är skammen.”

B reflekterade över orsaken till att just minnesepisoden med tonårpojken dykt upp:

”Jag tror att det är för att det är något som har skavt i mig, där jag någonstans inte riktigt tyckte att det blev bra, ja, någonting så. Det är ju ingen slump att jag valde det här tänker jag.”

Efter terapisessionen med tonårpojken hade B överraskats av stor trötthet:

”Sen var jag ju så trött efteråt, efter att vi hade jobbat. Och jag hade ingen aning, alltså, jag är ju inte oerfaren, men hade ändå ingen aning att det skulle, att jag hade, vad ska jag säga, att det fanns någonting i mig som hade tagit energi.”

Det blev inga fler sessioner med tonårpojken:

” /.../ vi bokade egentligen en tid till och jag hörde av mig men så sa han nej, jag behöver inte mer /.../.”

B beskrev sina reaktioner efter att tonårpojken hade tackade nej till ytterligare en session:

” /.../ Jag kände att jag var jättekritisk mot mig själv i det här ärendet, men nu när jag har gjort bilderna, så nä, jag gjorde faktiskt ett bra jobb, alltså min värdering kring mig själv har förändrats kring vad som faktiskt hände.”

Vid det individuella intervjusamtalet kände B inte omedelbart igen sina bilder och slogs även av att han/hon inte hade tänkt på tonårspojken sedan workshopen, en månad tidigare:

” /.../ Och sen, jag har inte tänkt på honom över huvud taget sedan vi, sedan jag gjorde det här med bildprocessen och skrivandet. Så först när jag såg dom (pekar på bilderna) undrade jag – är detta mina bilder? /.../ Innan har han kommit upp.”

C Ordlös lek – han berättar med andra språk. (Bild C 1 och C 2)

C berättade om mötet med patienten, en 8-årig pojke och hans familjehemsmamma med hjälp av bild C1.

C 1

C 2

”Jo, detta är en bild på min sandlåda och jag leker här på bilden med en mamma, en familjehemsmamma och en pojke. Hm, den här pojken har valt en liten katt. Och sen har han byggt fyrdubbla staket.” (C 1)

C berättade om sin roll som terapeut och om samspelet mellan pojken och familjehemsmamman:

” /.../ jag med lite på sidan om. Det viktigaste är ju deras lek. Här är familjehemsmamman. Hon har valt 3 figurer. Eh, och han börjar med att bygga upp liksom ett staket runt om katten och familjehemsmamman är väldigt angelägen att komma i kontakt med honom i leken och få fram honom och så. Hm, och ju mer hon närmar sig, ju fler staket bygger han.”

C talade om sin upplevelse av pojkens behov:

” /.../ han var så himla tydlig med vad han behövde ju, att man måste gå varsamt fram här, man måste ha jättemycket tålamod, och locka, väldigt lagom, man får inte vara pockande /.../.”

C beskrev hur viktigt tålamodet var i kontakten med pojken:

”Först dom sista minuterna, då kommer bilen (visar med gester) Hm. Ja, då kan det komma en bil. Men ah, det gäller liksom att stå ut med det /.../ man får invänta honom helt

enkelt. Och det har familjehemsmamman så svårt för. Hon vill så mycket mer än vad han vill /.../."

I bild C 2 är familjehemsmamman till vänster och pojken till höger:

" /.../ alltså, när det blir för jobbigt att leka och vara i samspel, så lutar han sig tillbaka så här, /.../ precis som att han sitter och väntar eller eh, inte vill riktigt vara delaktig. Och att familjehemsmamman säger att hon inte, liksom når honom. (tystnad) Eh, men också i det att han har ganska mycket makt, alltså, eh, han kontrollerar ju mycket relationen, eh, genom att avvisa."

C själv befinner sig i mitten av bilden (C 2), vid sandlådans övre kant:

" /.../när han drar sig tillbaka, så blir det ganska mörkt i sandlådan och mamma blir ganska ledsen och jag blir ganska liten /.../."

C beskrev egna känslor i situationen (bild C 2):

" /.../ man känner ju känslorna bakom och dom där känslorna, jag kan fånga upp den där lilla kattens skyddslöshet t ex och visa det och familjehemsmammans sorg att inte nå honom, eh, men också känslan av kontroll och makt, allt det som vi jobbar med, det är ju verkligen känslor som man har i rummet, när man sitter där.."

Pojkens bakgrund skymtar:

" /.../ alltså han var en vilde när han kom dit, hade ingen dygnsrytm, han hade aldrig borstat tänderna, han fick mat ibland, och ibland ingen mat, eh /.../ Kaotiskt? Ja, ja, unga missbrukande föräldrar, eh, så han hade ingen bra start i livet."

C berättade om en incident i skolan:

"Han var ju jättefarlig som hade kniv i skolan och jag tänker att han är ju en liten, liten katt som behöver skydda sig. /.../ - Tänk vad som hade kunnat ske, sa lärarna."

C beskrev pojkens svårigheter att kommunicera med andra:

"Men jag tänker, att varför har han den? Han kan inte säga att "jag är inte bra i skolan" eller att "jag är rädd för dom stora killarna". Han kan inte det, men han talar ju med så mycket andra språk som jag tycker att lärarna har svårt att förstå."

C beskrev pojkens icke-verbala kommunikation:

"Men jag tänker mycket på det här att han är så oerhört fattig på språk, men när man gör på andra sätt, då visar han sig och han berättar så enormt när han leker./.../ Eller när han inte leker. Han bara sitter och skyddar sig. Jag tänker att han berättar med andra språk."

Genom skrivandet mellan bild C 1 och bild C 2 förmedlade C skeendet och samspelet under terapisesionen och minnet av egna känslor och impulser:

”Våra figurer närmar oss den lilla tysta katten. B tar tag i lådan med staket och börjar bygga. Han bygger flera lager staket om lilla katten. Jag vill tolka/säga att han vill skydda sig, men finner just då inte orden. /.../ Vi leker själva vi vuxna en stund, vi pratar om katten. Undrar med ord i leken. Efter en stund kommer katten till oss, den får lite " grädde och bulle" innan den går hem.”

C beskrev att pojken inte har så mycket mimik:

”Ja och inte mycket mimik, svår att få kontakt med, men man ser på filmen ibland så (ler), ibland kommer smilet, ja (ler) med det kan också vara att, kommer vi för nära staketet, då gräver han ner sin figur, numera har han en gubbe.”

C fick syn på patientens leende i efterhand, på den filmade sessionen. Det framgick att pojken hade börjat gråta efter att inte ha gråtit alls på många år. Han uppskattade också högläsning.

”Men han gråter nu och under det sista halvåret har hon börjat läsa för honom varje kväll och då ligger dom i mammas säng. Och han vill att dom ska läsa mer.”

C beskrev pojkens uttryck för behov av närhet.

Stort, detta är stort. Både för det rent kunskapsmässiga med språk och allting men också att han kan stanna kvar och ligga nära, under täcket, han ligger liksom på henne, så det är stort.”

C beskrev pojkens uttryck för aggressivitet inom ’sandlådans ramar’.

”Och några gånger har han haft en gubbe och då har han också spelat fotboll, här, nu så nu har vi kommit dit att vi ska göra upp regler och så./...../Och då, då är han oerhört våldsam i spelet /...../ Så att det är rätt spännande, för då, då trycker han på!./...../ jag domare och han och mamma spelar.”

D Ordlös befrielse – att jag slapp prata om det (Bild D1 och D2)

Det uppdykande minnet i bild D 1 var ett minne som hade ’häftat’ sig fast.

D1

D2

”Och det är intressant. För detta har följt mig, ja, jag tror att det är ett år sedan, jaa och att det är sånt som ibland, du vet, när man borstar tänderna, så fick jag en sån sekvens igen, som en film och jag har tagit det i handledning, jag har pratat med kollegor men det har ändå fortsatt dyka upp /.../.”

D överraskades av insikten att minnet hade släppt taget:

”/.../ och det kommer jag på nu, att det här har jag inte tänkt på sedan dess, alltså sedan vi gjorde bilderna och skrev. Det var något med att när jag slapp att prata och fick göra bilderna så lämnade det mig. Alltså, det låter befängd kanske?”

D reflekterade över att han/hon inte hade behövt prata om det faktiska minnet under workshopen:

”Det blev någonting med det. Och just för att jag slapp att prata om det.”

D berättade om minnet som gett upphov till bild D 1:

”För mig var det så tungt att bära denna berättelse, den var tung att bära. Det kan jag känna att det har satt sig kvar, den var så hemsk, så även om jag har tagit den i handledning och så var den kvar och det blev den som kom nu. Det var också liksom, vad ska jag göra av det?”

D beskrev den händelse som pojken hade varit med om och som gett upphov till bild D 1:

”/.../ ja det var så, att den här pojken /.../ ja, han är 5 år när detta händer (tystnad), eh, (tystnad), han bodde i X (skogigt landskap) så det är väldigt mörkt, eh, (tystnad) och i den skogen blev han då bunden med sin favorittröja, den fick han ta av sig, så han blev bunden vid ett träd, hm, så han blev bunden vid ett träd.”

Pojken hade berättat om händelsen för D:

”(Nickar) Jo. Men eftersom han skrek så mycket, (gör en gest över munnen) ”så satte dom ’munkavel på honom’.”

Mamman och styvfadern var förövarna:

”Dom höll på så mot barnen tillsammans, mamman och styvfadern. Det var inte så att den ena var mer passiv än den andra, dom hittade på sånt tillsammans, aktivt, t ex dom målade sig till gröna monster för att skrämma barnen.”

D beskrev pojkens tidiga uppväxtvillkor:

”Du vet han kom från sån misär, dom fick kissa i en spann och bli inlåsta på rummet som straff för att dom tog bröd. Du förstår, han var så hungrig, så hungrig.”

Genom skrivandet mellan bild D 1 och bild D 2 beskrev D sin upplevelse av mötet när pojken förmedlade vad som hände i skogen. Först filtrerades pojkens upplevelser genom D:s tolkning:

”Med barnet: kaos, oro, ångest, spring, slå mot dörren, skrik, stannar upp – tyst, tittar på mig, närmar sig, söker kontakt, vill spela spel..... trött, lugn.....berättade...(Till en början prat om annat, titta ut, börjar leka med vad som finns (typ en penna).”

Därefter beskrev D sina egna upplevelser från minnesepisoden som gett upphov till bilderna:

”Med mig: otillräcklighet, tankar om vad jag gjort, hur jag gör. Fel? Inre samtal, stanna kvar, sitt still, möt...var redo för ”ny” kontakt. Följ, möt, bekräfta. ”Gör” vår historia om vad som hände i rummet. Gör ett avslut. Ny tid!”

Numera är pojken och hans lillebror placerade i ett familjehem:

”Det har verkligen blivit bra för honom och hans bror där. Och hon är mån om honom och hon har sett till att han har kommit varje gång. Alltså till mig.”

I bild D 2 sitter D och pojken mittemot varandra vid ett bord:

”Det är också viktigt att det är kontinuitet, samma tid, samma rum, samma bord, samma stolar, samma rutiner, vi avslutar med råttfällan t ex, vi avslutar alltid på samma sätt, t ex med att spela spel.”/.../”Och det, den där bågen, det är samhörigheten tror jag, men det är ju efteråt, det är ju den andra bilden.”

Reflektioner om ordlöshet och ord

”Som klient, vi är ju patienterna här, så är det inga problem att vara tyst, inga alls, man är inne i sitt eget fokus och man är där och i tankar och känslor och så /.../.”

”/.../ jag tittade på den filmen så många gånger, för det var väldigt speciellt och jag tittade och på den och tittade på den (en leksekvens), men nu blev den ju min,/.../nu blir det ju mitt fokus och plötsligt så blev det också någonting annat för det var lite kul att jobba med det, /.../så är det här bara min, struntar i dom andra, kul!” (Informanten filmade sina terapeutiska sessioner och minnesepisoden hade således dokumenterats och återupplevts flera gånger).

” - Jag tänker nånting med språket, det språkliga, om jag säger nånting som jag gör nu, så vill jag att ni ska förstå vad jag menar, men samtidigt med detta, bilderna, det känns som att, äh, hur ska ni...? Eftersom det är ett annat sätt att kommunicera på, men då har jag inga förväntningar på att ni ska förstå vad jag har gjort här (bilderna), men med det språkliga har jag mycket högre förväntningar att jag ska få förståelse, men detta är för mig.”

”- Men det är väldigt tydligt att det blir bara för min skull, jag behöver inte leverera.”

”- Leverera, ja just det.”

Diskussion

I följande diskussionsavsnitt inramas och belyses materialet och tolkningarna med hjälp av återkopplingar till studiens syften, frågeställningen ’När orden inte räcker till – vad sker då hos terapeuten, hos patienten och mellan dem?’ samt relevanta teoretiska perspektiv. Mot bakgrund av studiens kvalitativa ansats använder jag kriterierna trovärdighet (giltighet), pålitlighet (tillförlitlighet) och överförbarhet (generaliserbarhet) för att diskutera studiens styrkor och svagheter i metoddiskussionen (Kvale & Brinkman, 2009).

Resultatdiskussion

Ordlöst land – så det kanske inte är när orden inte räcker till, hm, det är kanske någonting annat

Bilderna av samma minnesepisod, dvs bild 1 och bild 2, blev olika hos de fyra informanterna. även om instruktionen inför bild 2 var en uppmaning ’att göra en ny bild av samma episod’. Jag uppfattar en tydlig förändring i stämningssläge i bild 1 respektive bild 2 hos de fyra informanterna.

Bilderna av deltagarnas ordlösa erfarenheter kom under tolkningsarbetet att uppfattas som gränslösa eftersom de inbjöd till oräkneliga tolkningsmöjligheter. Denna upplevelse hängde sannolikt samman med det fenomenologiska arbetssättet, nämligen att parentessätta gestaltprincipen för att bana väg för den ’odifferentierade uppmärksamheten’, Ehrenzweig (1971) som tar in allt samtidigt, utan urskiljning. Bilderna fortlevde därmed som öppna för nya tolkningsmöjligheter. Varje bild visade sig kunna fungera självständigt, som ett eget ’ordlöst land’ som erbjöd möjligheter till nya upplevelser hos mig som betraktare i form av sinnesförnimmelser, känslor, synintryck, associationer och tankar.

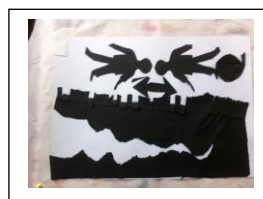
Metaforen ’ordlöst land’ kan locka fram associationer om oupptrampade stigar och orörd mark och samtidigt fungera som en bild av det fält/de fält som terapeuten och patienten befinner sig i när orden inte räcker till. Ordet ’land’ antyder att det ’ordlösa’ rör sig om ett stort område, snarare än ett trångt utrymme.

”/.../ det kanske är tvärtom att vi tror att det är så att orden inte räcker till –

det kanske bara är så att vi inte har fört upp det till huvudet för att göra oss medvetna om det som en metod eller en strategi, men, jag menar vi matchar våra klienter hela tiden med kroppsspråk, uttryck, med ansiktsuttryck, med känslorna. Vi är ju där, annars hade vi ju inte hållit på med det här jobbet ju, så det kanske inte är när orden inte räcker till, hm, det är kanske någonting annat.”

’När orden inte räcker till’ skulle kunna uppfattas som ett slags bristtillstånd till följd av otillräcklighet. Informanten som citeras ovan, talade om ”någonting annat” och om något som existerar ”tvärtom” utöver orden som hon/han som terapeut inte gjort sig medveten om. Detta ”någonting annat” verkar inte handla om brist eller stumhet utan om något som snarare andas potential. ”Någonting annat” skulle till exempel kunna vara det ögonblick av ordlöshet då orden hänger i luften och då utvecklingen av samspelet mellan terapeut och patient ännu är ovisst och kan ta sig många olika vägar i likhet med Sterns begrepp ”mötesögonblick” (2005).

A Ordlös censur – tystnaden kan göra att man försvinner

Betraktandet av bild A1, framkallade en blandning av känslor av spänning, skräck och direkt fara inför mötet med ’odjuret’ eller ’draken’ som öppnar sitt gap i bildens nedre del. ’Odjuret’ kan i sig upplevas som både aggressivt och triumferande. Den nedre delen av bilden tycktes samtidigt hotad av starka naturkrafter, t ex om odjurets gap tilläts omvandlas till en flodvåg som skulle kunna få bildens nedre del att rämna som vid en jordbävning.

Upplevelsen av bildens övre del var en helt annan: figurerna överst i bilden tycks sväva tyngdlösa, utan fotfäste och till synes helt ovetande om de dramatiska skeendena som pågår under dem. De dubbelriktade pilarna tyckts indikera ett tillstånd av stillastående dragkamp eller status quo som framkallar känslor av vanmakt. Det svarta klotet i övre högra hörnet skulle kunna till exempel kunna vara en hoprullad tross, en del av en fotboja, en fotboll, en orm, en svart sol eller måne eller ett öga.

Bild A1 skulle kunna tolkas som en gestaltning av en försvarsorganisation som speglar tidiga psykiska processer, dvs primära försvarsprocesser som fungerar på ett generellt och odifferentierat vis och inbegriper personens eller organisationens alla sinnen och blandar samman

kognitiva, affektiva och beteendemässiga dimensioner (McWilliams, 2011). Temat 'ordlös censur' kan kopplas till 'förnekande' som här skulle innebära en vägran acceptera det som händer. Ur barnets perspektiv kan 'förnekandet' vara en automatisk reaktion för att skydda sig mot det svåra trauma som sexuella övergrepp innebär. Dissociation kan enligt McWilliams (2011) både ses som en 'normal' reaktion på trauma och som ett försvar med rötter i primära processer. Dissociation kan vid en katastrofsituation vara avgörande för överlevnad om situationen t ex inbegriper outhärdlig psykisk och fysisk smärta och skräck.

Både bild A 1 och bild A 2 kan uppfattas som olika gestaltningar av ett ordlöst minne av dissociation: dissociation genom avskärmning av verkligheten hos informanten och chefen i bild A 1 'som tycks sväva tyngdlösa, utan markkontakt, omedvetna om odjuret som öppnar sitt gap under dem' eller dissociation hos barnet till följd av grova sexuella övergrepp och/eller pre-oidipal dissociation på grund av anknytningstrauma. De 'de svävande figurerna ovanför odjuret' kan jämföras med den form av dissociation som ger upplevelsen av att sväva ovanför sin egen kropp helt utan kontakt med det som sker.

Utdraget trauma innebär mycket höga stressnivåer som stör hippocampus funktion och kan minska dess omfång som vid PTSD (Siegel, 1999). Ur texten som deltagaren skrev mellan bilderna framträdde en röst som 'viskade':

"/.../ att tystnaden kan innebära att man försvinner."

Det skulle kunna tolkas som flickans röst i ord formulerade en överhängande risk med att befinna sig i ett dissocierande tillstånd. Effekter av PTSD och "svår psykologisk chock kan liknas vid 'ett slag i huvudet' /.../ Det skapar en mindre desorganisation i hjärnan som påverkar den kommande utvecklingen" (Havnesköld, & Risholm Mothander, 2002, s. 125).

Med stöd av den första meningen i texten som A skrev mellan bild A 1 och bild A 2: *"Möjligheten till att använda en annan kommunikation /.../ "*, förändrades min upplevelse av de dubbelriktade pilarnas betydelse i bild A1 från upplevelsen av status quo till en upplevelse av ett försök till samspel eller kommunikation mellan två personer under mycket svåra omständigheter: odjuret finns ju kvar liksom hotet om en förestående naturkatastrof.

Bild A 2 uppfattades initialt som en gestaltning av upplevelsen av att vilja *"rädda hela världen"*. Figuren i bilden som 'lyfter världen med sina bara händer' kan tolkas som bilden av en 'superhjälte'. Endast en 'superhjälte' kan vinna över 'odjuret' och 'rädda flickan från förövarna'. Tillfälliga eller milda former av dissociation kan underlätta extraordinärt modiga handlingar (McWilliams, 2011).

Ett annat sätt att förstå bild A 2 skulle kunna vara att den är en bild av någon som 'lyfter ett öga som ser' eller 'en lampa som lyser' eller 'en öronsnäcka som hör' eller 'en megafon som det ropas ut ur' så att det blir uppenbart att barnet utsätts för sexuella övergrepp. Bild A1 skulle därmed, i ljuset av bild A 2, kunna ses som en gestaltning av hur en försvarsorganisation rasar samman. Här är det den strukturella, dissocierade ordlösheten i form av en borg som rasar, när kunskapen om *"sexuella övergrepp och konsekvenserna för barnen"* kom till allmän kännedom. Det var som att barnets utsatthet tidigare inte hade märkts, trots att *"Hon var mycket sexuellt utagerande och sen var hon klädd som någon mycket äldre och, eh, sexualiserad."* Ordlösheten i det här sammanhanget skulle kunna liknas vid en slags censur i form av en munkavel eller ögonbindel där A och arbetsledaren varken såg vad eller hörde vad som pågick mitt framför deras ögon. *"Jag tänkte just då att det var fel/.../men samtidigt kunde jag inte sätta fingret på vad det var då /.../".*

Upplevelsen av ordlöshet eller *"det icke-språkliga"* tillståndet som det uppdykande minnet påminde om kom till uttryck genom 'rivandet' av papper till collaget och blev till 'odjursgapet' i nedre delen av bild A 1.

"Jag ville förmedla att det nästan gör ont när man befinner sig i det icke-språkliga/.../ man blir medveten om sina brister, sin brist att kunna förmedla någonting, eh, så, jag rev och det var en kraft i det att riva".

Verkligheten kolliderade med idealet om *"att rädda hela världen"*.

"Det var jätteviktigt, när jag klippte ut cirklarna att dom skulle hänga ihop, inte gå sönder, dom skulle vara hela/.../."

I bild A 1 svävar två identiska figurer, till synes utan markkontakt, ovanför ett odjursgap. Bild A 2, som kom till efter skrivandet, skildrar en stående figur som till synes mer har 'båda fötterna på jorden' som bär något mycket stort med sina 'bara händer': 'hela världen' eller 'strålkastare'?

Ordlösheten visade sig ha haft en del av sina rötter på en strukturell, samhällelig nivå, inbyggd i själva systemet. Var det denna strukturella censur som bidrog till att varken chefen eller informanten såg vad som kom till uttryck mitt framför deras ögon trots att informanten/terapeuten tycktes ha upplevt en plågsam, ordlös förnimmelse av att någonting var helt fel?

B Ordlöst arbete – att jag faktiskt gör någonting utan ord i mötet med personen

Betraktandet av bild B 1 framkallade olika upplevelser hos mig: Upplevelsen av anspänning under det stillastående ögonblick som karakteriserar stunden innan startskottet till ett lopp går av eller ögonblicket innan två kämpar möts. En helt annan känsla av stillastående som väcktes var upplevelsen av kyla och avstängdhet, en frusen upplevelse av total chock: Chock över upptäckten av döda kroppar. Har det inträffat en katastrof? Ligger de döda kropparna i en tågagn? Far tåget förbi eller har det stannat? Befinner jag mig vid en järnvägsövergång? Är bommen på väg ner eller upp? Eller är det en gränsövergång? En upplevelse av en annan karaktär dröjde sig också kvar: Upplevelsen av att vara ensam och utanför och betrakta dem som är innanför - innanför fönstrena i radhuset.

I bild B 2 kommer jag som betraktare mycket nära ett ansikte som skymtar när 'masken' faller. Vad är det för en mask? Är den en del av en maskeraddräkt eller är det en helt annan slags mask: en aktivists mask, en rånarluva, en järnmask, ett visir eller en mask som ska skydda hudlöshet? När 'masken faller' och ansiktet bakom den börjar visa sig känns värme och lättnad som sprider sig i kroppen av att möta tårarna som faller. Upplevelser av ömhet väcks inför den sårbarhet som tårarna vittnar om, men också osäkerhet: Kan masken tas på igen? Är sorgen som anas för tung?

B:s minne hade *"skavt"*. Patienten hade valt att inte komma tillbaka: *"Vi bokade en tid till men så sa han nej, jag behöver inte mer"*. Bild B 1 andas, enligt mina tolkningsperspektiv ovan, bland annat ett slags tillfällig stiltje, chock, ensamhet och utanförskap.

Genom att följa informantens tankegångar om att *"skärmen"* i bild B 1 kan vara en gestaltning av *"skammen"* skulle man kunna tänka sig att *"skärmen"* både är ett skydd mot upplevelser av skam och samtidigt ett hinder för kommunikation som kanske delas av både tonårspojken och terapeuten/informanten. Att tonårspojken inte kom tillbaka med hänvisning till att *"jag behöver inte mer"* ger ingen tydlig förklaring till hans beslut. Informanten/terapeuten utlämnades åt antaganden och gissningar och fick svårt att släppa minnet av mötet med tonårspojken som kom från ett land *"söndertrasat av krig"* och som förmedlade erfarenheter av att ha blivit utsatt för *"ett sexuellt övergrepp"*. Kanske är det de traumatiska upplevelserna som B fick ta del, men inte möjlighet följa upp, som gav mig som betraktare upplevelsen av bild B 1 en känsla av stillastående, av avbrott och av någonting oförlöst?

Ehrenzweigs tre-steps-modell "The Triple Rhythm of Projection, Dedifferentiation and Re-Introjection" (1971) som presenterades i teoriavsnittet, kan användas för att belysa B:s material

och process. Under den första fasen, "the schizoid stage" (s. 102), projicerar bildskaparen önskad och förföljande minnesfragment på pappret eller duken. B:s upplevelse av att vara "jättekritisk mot mig själv" kan tänkas vara den typen av minnesfragment som dessutom kanske kan ha rötter i det implicita minnessystemet (Bendit, 2010).

Just collage består ju inledningsvis av fragment som bildskaparen kan vända och vrida på. Genom den kreativa processen, som tar utgångspunkt i höger hjärnhalva Shore (2011), kan kroppsliga och affektiva upplevelser omvandlas till bildens 'byggstenar'.

I den andra fasen, "de-differentiation" (s. 102) som Ehrenzweig (1971) beskrev som den maniska eller oceaniska, tycks inre och yttre värld smälta samman. Skrivandet kan ha inneburit ett steg närmare 'den yttre världen' eftersom B genom skrivandet kunde distansera sig från 'den inre världen' och "förflytta" sig från det initiala minnets mer 'förföljande karaktär' ("jag var jättekritisk mot mig själv") och erinra sig andra, gömda kvaliteter från mötet med tonårspojken som kom kunde komma till uttryck i bild B 2: "Det var en så stark upplevelse". Bild B 2 blev en gestaltning av ett möte: "en oerhört stark kontakt mellan honom och mig".

Bild B 2 kan ses som ett uttryck för den tredje fasen i Ehrenzweigs modell (1971), dvs "re-introjection" (s. 103) som han jämförde med Kleins depressiva position. I bild B 2 kan osäkerheten få leva när känslan av kontakt (mötet med ansiktet bakom masken) samsas med känslan av sårbarhet (tårarna som faller), upplevelsen av hopp (masken är på väg att tas av) med risken för separation (är masken är på väg att tas på igen?).

Det tycks som att B, fick kontakt med 'den skapande impulsen' (Winnicott 1995). Under inflytande av den kreativa processen och samtal med andra, dvs övriga informatorer och mig, fick B nya perspektiv på minnet av mötet med patienten eller med Winnicotts ord (s. 40, 1990), kunde betrakta minnet "in a fresh way": "min värdering kring mig själv har förändrats kring vad som faktiskt hände". B kunde ge uttryck för upptäckten som blev en följd av de nya perspektiven på minnesepisoden: "att jag faktiskt gör någonting utan ord i mötet med patienten".

C Ordlös lek - Han berättar så enormt när han leker. Eller när han inte leker (Bild C 1 och C 2)

Bilden på sandlådan i bild C 1 skulle kunna ses som skildringen av ett vägskaal i en by. Invånarna i byn verkar hålla sig hemma bakom staket eller murar. Den lilla katten i det nedre

högra hörnet har skyddat sig bakom fyra tjocka murar. Två jättar tornar upp sig mitt i byn, närmast kattens skyddsmurar. Jättarna skulle också kunna uppfattas som patrullerande vakter och då övergår bykänslan till upplevelsen av bilden som en skildring av ett fångläger. Upplevelsen av bilden som en gestaltning av ett fångläger förstärks av att staketen eller murarna som skyddar och/eller stänger in katten förstärker kattens litenhet. Katten tycks hålla sig alldeles stilla. Katter brukar ju vara rörliga och nyfikna - dom har ju 'nio liv'! Men den här katten verkar ha byggt sig ett skyddsrum.

En katt i ett skyddsrum är ett djur i en bur. Känslan av bild C 1 som en skildring av ett fångläger skulle kunna förstås utifrån Bions' beskrivning av 'namnlös fasa' som det lilla barnet är utlämnat till om modern inte kan ta emot och återspegla barnets projektioner.

Att bygga sig ett skyddsrum, både mot inre fasor och yttre, kanske var helt nödvändigt om än desperat projekt. Shore (2011) beskrev i sin artikel preoidipal dissociation som en tidig försvarsmekanism och följderna som "a dis-integration of the right brain emotional-corporeal implicit self, the biological substrate of the human unconscious" (s. 81).

Shore beskrev kortaepisoder av 'psykisk död' vid upplevelser av relationell stress hos personer med desorganiserade anknytningsmönster. " /.../ familjehemsmamman är väldigt angelägen att komma i kontakt med honom i leken och få fram honom och så. Hm, och ju mer hon närmar sig honom, ju fler staket bygger han".

Var pojkens start i livet så bristfällig att även hans språkutveckling stördes? Utvecklades hans tänkande inte tillräckligt för att ta hand om tankarna på grund av att hans föräldrar "var unga missbrukande föräldrar" ur stånd att härbärgera och ge form och namn åt pojkens förtvivlan, hans 'namnlösa fasa'?

Shore (2011) menade att personer, som vuxit upp med omsorgsbrist, skräck och kaos, har svårigheter att generera och integrera det som Stern (2005) kallade "nuögonblick" (s. 161), dvs basala komponenter eller minnesögonblick som skapats utifrån erfarenheter av samspel med andra. Känslor av skam och avsmak blir lätt förhärskande i kombination med tankar som präglas av hjälplöshet och hopplöshet.

I texten som C skrev mellan bild C 1 och bild C 2 lämnade katten så småningom skyddsrummet: " /.../ Han bygger flera lager staket om den lilla katten. Jag (C) vill tolka/säga att han vill skydda sig, men finner just då inte orden. /.../ Vi leker själva vi vuxna en stund, vi pratar om katten. Undrar med ord i leken. Efter en stund kommer katten till oss, den får lite "gräddde och bulle" innan den går hem".

Katten/pojken tycks fortfarande vara tyst, men svarar på kontakt och tar emot vad som erbjuds. C pratade 'om' katten/pojken men vände sig inte direkt till honom. Detta indirekta kontaktsökande tycks ha gett pojken utrymme att delta i samspelet utan att behöva vara i rampljuset. Blake (2008) framhöll att när terapeuten kommunicerar med barnet endast genom metaforer, "staying in the metaphore" (s. 292) kan barn i psykoterapi få hjälp att reglera 'den emotionella hettan' som kan uppstå i överföringen och därmed uppleva en större känsla av kontroll. När informant C 'nöjer' sig med att kommunicera med katten slipper pojken den relationella stress och emotionella hetta som direktkontakt eller direkta frågor kan innebära. Han behöver inte bygga murar utan kan som katt närma sig informant C:s och familjehemsmammans figurer.

I bild C 2 befinner sig två människogestalter på var sin sida om 'muren'. Kvinnan till vänster om muren ser sorgsen ut och pojken som sitter till höger om muren ser ut att vara på väg att sträcka armarna över huvudet, vilket skulle kunna tolkas som 'skönt för kroppen'. Kanske vet pojken inte att kvinnan är sorgsen. Uppe på murkrönet sitter en liten figur vilket skulle kunna betyda att det går att klättra upp på muren och sannolikt ner på andra sidan. Kanske är det katten som sitter uppe på muren även om kattens öron inte syns. Uppe på muren går det att ha överblick vilket inte är möjligt i ett skyddsrum. Överblick kan ge en känsla av kontroll och dessutom större handlingsutrymme.

Som betraktare av bild C 2 kommer jag i kontakt med känslor av sorg. Det visade sig vid det individuella intervjusamtalet, en månad efter workshopen att *".../ han gråter nu /.../"* och att pojken börjat krypa ner hos familjehemsmamman och lyssna när hon läser högt: *".../ han kan stanna kvar och ligga nära /.../ Och han vill att dom ska läsa mer"*.

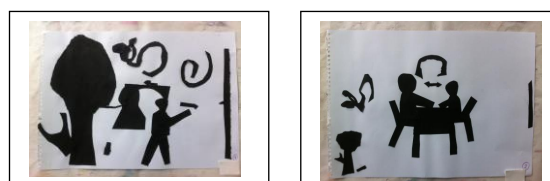
Det tycks som att C genom leken i sandlådan speglar pojkens implicita erfarenheter av relationell stress och även familjehemsmammans svårigheter att nå fram till pojken och att speglingen lett till ett mötesögonblick (Stern 2005). Sannolikt handlade det om det slags igenkännande i den andre som Symington (2007) talade om. Med nyförvärvade goda implicita relationella erfarenheter verkar det som att pojken vågar krypa ner hos familjehemsmamman under täcket och slappna av och lyssna när hon läser för honom. Det tycks även som att pojken har kommit i kontakt med "den skapande impulsen" (Winnicott, 1995) och tränar samspel i sandlådan. När två lekområden, pojkens och familjehemsmammans, möts i sandlådans 'övergångsområde' (Winnicott, 1995) kunde pojken uttrycka aggressivitet i leken. Han valde en gubbe istället för katten och *".../ är oerhört våldsamt i spelet /.../ han och mamman spelar"*.

C beskrev att han/hon fick syn på pojkens leende i efterhand, på den filmade sessionen. Kanske hade pojken våga le när C och familjehemsmamman var upptagna av leken och tittade ner i sandlådan. Kanske vågade han inte le direkt mot C eller familjehemsmamman?

Bild C 1 och C 2 fungerade som illustrationer till C:s berättelser om sitt lekarbete med pojken och familjehemsmamman. Winnicott (1990) talade om att psykoterapi handlar om att lära patienterna att leka vare sig han arbetade med barn eller vuxna. Leken skulle kunna beskrivas som ett intersubjektivt möte (Stern 2005) där ett brett spektra av känslor kan få plats eller väckas upp.

D Ordlös befrielse – att jag slapp prata om det

(Bild D 1 och bild D 2)

Betraktandet av bild D 1 gav upplevelsen av att något våldsamt pågår mellan ett träd och en dörr. En 'bock' tittar fram bakom trädet, men i övrigt utspelar sig händelserna på andra sidan trädet. Är det en man som skjuter mot den stängda dörren? Eller lyfter ett tillhygge? Är det en vit yxa bakom mannen huvud? En annan upplevelse som samtidigt infinner sig är känslan av flykt eller avresa. Ett barn sitter på en flygdrake som har lyft och är på väg uppåt, åt vänster, 'baklänges' i bilden. Den har lämnat spår efter sig, en halvöppen spiral. Flygdraken med barnet och spåret efter den upplevs också som virvlande tankar. Ett märkligt ansikte dyker upp när flygdraken och den halvöppna spiralen blir ögon och strecket ovanför mannens tillhygge eller vapen en liten sned mun. Trädet är sammanbundet via en skör tråd med en figur, kanske en spelpjäs. Trädet blir då en stor spelpjäs.

Det uppdykande minnet i bild D 1 var ett minne som 'häftat' sig fast hos D: *"Det kan jag känna att det har satt sig kvar"*. Även här kan Ehrenzweigs (1971) modell "The Triple Rhythm of Projection, De-differentiation and Re-Introjection" (a.a.) användas för att förstå hur arbetet med collagen gav D en frihet att laborera med patientens/pojkens extremt traumatiska upplevelser genom att inledningsvis projicera minnesfragment i form av svarta collage bitar på pappret.

Till skillnad från pojken C som 'gömde sig i ett skyddsrum', agerade pojken D ut namnlös fasa i det terapeutiska rummet enligt texten som D skrev mellan bild D 1 och D 2: *".../ spring, slå mot dörren, skrik /.../"*. I samma text 'talade' D under tiden med sig själv: *".../*

otillräcklighet, tankar om vad jag gjort, hur jag gör. Fel? Inre samtal, stanna kvar, sitt still, möt/.../”.

Det tycks som att D fungerat som ett vittne under pojken återupplevande avtraumat. Under dessa ’ögonblick’ av utlevelse, visade D sannolikt också igenkännande genom ”emotional thinking” (Symington, 2007, s.1410) och markerad spegling (Foneyg et al, 2002) och därigenom kunde pojken ges möjlighet att göra en ny god relationell erfarenhet genom ett till en början ordlöst, men högljutt återgivande av ordlösa upplevelser som ’inte går att berätta om’.

Anknytningstraumatiska erfarenheter av våld och omsorgsbrist är upplevelser som främjar försvarsstrategier som preoidipal dissociation, som Shore (2011) refererar till. Troligen hade pojken redan gjort nya goda relationella implicita erfarenheter i samspelet med terapeut D som lämnat spår av hopp hos pojken trots att det implicita minnessystemet anses vara robust och svårt att förändra (Bendit, 2011). Spåren av hopp skulle kunna ses som att goda implicita samspels erfarenheterna hade kodats genom återupprepning, dvs regelbundna terapeutiska möten och vidgat pojken repertoar av känslomässiga relationella minnen av samspel: *”/.../ det är också viktigt att det är kontinuitet, samma tid, samma rum, samma bord, samma rutiner, vi avslutar med rättfällen t ex, vi avslutar alltid på samma sätt, t ex med att spela spel /.../”.*

Bild D 2 upplevdes som en gestaltning av ordning, samspel mellan ett barn och en vuxen och en känsla av jämlikhet och kontakt: *”Och det, den där bågen, det är samhörigheten tror jag, men det är ju efteråt, det är ju den andra bilden”.*

Bild D 1 och D 2 kan uppfattas som en gestaltning av återspeglning av extremtraumatiska upplevelser och bearbetning av ett trauma, dvs en specifik minnesepisod när ’pojken som 5-åring blev bunden vid ett träd med sin favorittröja i en mörk skog av sin mamma och styvfar och tystad med en munkavel för att han skrek så mycket’. Det episodiska minnet är mindre robust än det implicita minnessystemet och kan uppdateras, glömmas och omformas. Bild D 2 vittnar om att en bearbetning har skett och skulle kunna fungera som en bild av fördjupad intersubjektivitet (Stern, 2005).

Sannolikt skedde en bearbetning hos pojken D av just minnesepisoden när han blev bunden vid ett träd. Efter att pojken hade agerat ut sin skräck och smärta hade han stannat upp och sökt kontakt: *”/.../ tyst, tittar på mig, närmar sig, söker kontakt, vill spela spel.....trött, lugn ... berättande /.../”.*

Pojkens minnen lämnade däremot inte informant D: *”/.../ som en film och jag har tagit den i handledning, jag har pratat med kollegor men det har ändå fortsatt dyka upp /.../”.* För D:s del

tycks bildprocessen och skrivandet ha blivit en möjlighet till bearbetning av symtom som hör till sekundär traumatisering (Steed & Downing, 1998; Figley 1995).

I bild D 2 domineras bilden av mötet mellan D och pojken vid bordet (som alltid är detsamma), sittande på stolarna (som är de samma), troligen spelandes 'rättfällan' (samma spel). Trädet där pojken blev bunden finns kvar, men har krympt och dominerar inte 'minnesbilden'. Även dörren har krympt och något svårtydbart är på väg ut ur bilden till vänster, bakom den vuxna. I Ehrenzweigs modell (1971) innebär det tredje steget i den kreativa bildskapande processen, "Re-Introjection" (a.a.) en möjlighet att även integrera och symbolisera ordlösa traumatiska erfarenheter som blir möjliga att släppa och 'glömma': *"Och det är intressant. För detta har följt mig, ja, jag tror att det är ett år sedan /.../ jag har inte tänkt på det sedan dess, alltså sedan vi gjorde bilderna och skrev."*

Metoddiskussion

Trovärdighet. Trovärdighet när det gäller kvalitativa studier handlar om huruvida data och analysprocess svarar mot studiens syfte och om styrkan och riktigheten i ett yttrande (Kvale & Brinkman, 2009). Under hela arbetsprocessen har jag försökt att kontrollera, ifrågasätta och teoretiskt tolka resultatet. Jag har vinnlagt mig om att få en god kontakt med informanterna för att förvissa mig om så ärliga svar som möjligt. Jag har genomgående försökt redovisa hur jag har tolkat och bearbetat materialet med utgångspunkt från studiens syfte och med stöd av teoretiska begrepp så att någon annan skulle kunna göra en liknande studie.

Förförståelse. Min grundläggande psykoterapeututbildning är psykodynamisk och har en bildterapeutisk inriktning. I botten är jag socionom och har arbetat med socialt behandlingsarbete i över 35 år. Jag har drygt 10 års erfarenhet av att arbeta med bildterapi, främst med vuxna patienter både enskilt och i grupp. Därutöver har jag undervisat i bildterapi och haft uppdrag inom offentliga och ideella organisationer för att belysa och bearbeta olika problemställningar med hjälp av konstnärliga perspektiv och metoder.

Kantringstendenser och rollförvirring. Upplägget i workshopform med icke-verbala metoder under etapp I är för mig ett välbekant sätt att arbeta på. Beaktat att workshopen och intervjuerna i etapp I och etapp II genomfördes i min egen bildterapeutiska ateljé medförde viss risk för rollförvirring vad gäller forskarrollen, bildterapeutrollen och pedagogrollen. För informanternas del tycks ha upplägget ha stimulerat till förändring av de minnesepisoder som informanterna erinrade sig. Istället för att beskriva ett minne som ett avgränsat fenomen, kom

informanterna att beskriva processer där fenomenet, dvs minnet av ordlöshet i mötet med en patient, eller upplevelsen av den specifika minnesepisoden, förändrades under studiens gång. Bildskapandet, understött av andnings- och meditationsövningen, tycks ha engagerat informanterna så att de under vissa stunder befann sig både i patient- och terapeutrollen. Workshopen som forskningsmetod skulle, under vissa omständigheter, kunna riskera att 'kantra över' i något som påminner om en terapeutisk intervention med risk för viss rollförvirring vad gäller informant- och patientrollerna:

"Som klient, vi är ju patienterna här, så är det inga problem att vara tyst, inga alls, man är inne i sitt eget fokus och man är där och i tankar och känslor och så /.../"

Datinsamling. Datinsamlingen som skedde med hjälp av både icke-verbal och verbal metodik har beskrivits detaljerat i metodavsnittet och i bilagorna.

De starkt upplevelsebaserade ickeverbala inslagen, dvs andnings-, meditations- och bildövningarna som utgjorde ett led i datinsamlingen, påverkade sannolikt informanternas möjligheter att inledningsvis distansera sig och reflektera över de egna minnesepisoderna. Det tycks som att informanternas förmåga eller vilja att hålla isär egna upplevelser och patientupplevelser av ordlöshet tillfälligt påverkades.

"/.../ jag tittade på den filmen så många gånger, för det var väldigt speciellt och jag tittade och på den och tittade på den (en leksekvens), men nu blev den ju min,/.../nu blir det ju mitt fokus och plötsligt så blev det också någonting annat för det var lite kul att jobba med det, /.../så är det här bara min, struntar i dom andra, kul!" (Informanten filmade sina terapeutiska sessioner och minnesepisoden hade således dokumenterats och återupplevts flera gånger).

Arbetet med collage i silhuett, dvs i svart och vitt triggas affekter. Minnesepisoderna som informanterna erinrade sig visade sig vara starkt affektivt laddade. Därav följer att sannolikt inte bara informanternas minnen från patientmötet berördes, utan också personliga minnen. Man skulle kunna se det så, att det konkreta bildarbetet med utgångspunkt från laddade minnen med svart papper på vit botten innebar att den 'odifferentierade uppmärksamheten' (Ehrenzweig 1971) aktiverades hos informanterna när bilderna började ta form. Ehrenzweigs begrepp "unconscious scanning" (a.a.) kan användas i det här sammanhanget för att förstå själva bildarbetet. Bildskaparen scanner omedvetet bildytan under inflytande av den odifferentierade uppmärksamheten och här tycks inre och yttre värld smälta samman: *"/.../ the unconscious cross-ties still bind the single elements together, and an unbroken pictorial space emerges as a conscious signal of unconscious integration"* (s. 32).

” - Jag tänker nånting med språket, det språkliga, om jag säger nånting som jag gör nu, så vill jag att ni ska förstå vad jag menar, men samtidigt med detta, bilderna, det känns som att, äh, hur ska ni...? Eftersom det är ett annat sätt att kommunicera på, men då har jag inga förväntningar på att ni ska förstå vad jag har gjort här (bilderna), men med det språkliga har jag mycket högre förväntningar att jag ska få förståelse, men detta är för mig.”

”- Men det är väldigt tydligt att det blir bara för min skull, jag behöver inte leverera.”

”- Leverera, ja just det”.

Det enskilda bildarbetet som informanterna engagerades i skulle kunna förstås som den form av skapande som Winnicotts ’lekutrymme’ inbjuder till, dvs det område där inre och yttre verklighet kan mötas och bearbetas genom lek. Informantens upplevelse för tankarna till Vygotsky (1933) som framhöll att lekens magi hänger samman med paradoxen att leken på samma gång är av fundamental betydelse och samtidigt inte av någon betydelse alls. Det som inte behöver ”levereras” kan inte ’ifrågasättas’. Överfört till workshopen i etapp I, skulle upplägget med andnings-, meditations- och bildövningar kunna liknas vid ett övergångsområde (Winnicott, 1995) för kreativ utforskning där informanterna tillfälligtvis glömde, inte bara tid och rum utan också terapeutrollen.

Förespråkare för ’art-based research’, bland andra McNiff (2000, 2011), Butler-Kisber & Poldova (2010) och Eaves (2014) menar att det subjektiva engagemanget, dvs ’kantringstendenserna’ är en del av det konstnärliga perspektivets bidrag i forskningssammanhang: ”/.../ that knowing does not come from standing at a distance and representing but rather from direct material engagement with the world” (Barad, 2007 refererat i Eaves, 2014).

Intervjusatalen i grupp och enskilt innebar en distansering till den upplevelsebaserade workshopen och en återgång till terapeutrollen för informanterna med möjligheter till reflektion över fenomenet ordlöshet i förhållande till terapeutrollen och i förhållande till minnena av de enskilda fallen. Därmed motverkades ’kantringstendensen’ och datainsamlingen blev mer balanserad.

Urval. Inbjudan att delta i studien skickades till femton personer som arbetar inom barn- och ungdomspsykiatri eller socialtjänst med barn eller ungdomar i individuell behandling eller psykoterapi och med en kompetens-nivå motsvarande minst grundläggande psykoterapeututbildning. Drygt två tredjedelar av de inbjudna, dvs elva personer kom aldrig att

delta i studien. Tio av dessa elva presumtiva informanter hade, så vitt jag vet, ingen kännedom om mig. Av de fem personer som inledningsvis tackade ja till att delta i studien, hade jag träffat fyra tidigare. Dessa fyra personer hade visat intresse för bildterapeutiska metoder. En av dessa fyra personer lämnade återbud med kort varsel. Av de fyra inbjudna personerna som slutligen deltog i studien, hade således tre visat intresse för bildterapeutiska metoder. Den fjärde personen kände till psykoterapeutprogrammet genom sin kollega som förmedlade inbjudan.

Bortfallet var således omfattande och ledde till att en rad frågor väcktes strax före genomförandet av studien: Fanns det andra skäl än hög arbetsbelastning och engagemang i andra forskningsstudier till att fem tillfrågade tackade nej till att delta? Varför hördes fem tillfrågade personer inte av alls? Vilken betydelse hade utformningen av inbjudan där det angavs att studien skulle genomföras med hjälp av bildskapande och skrivande i kombination med intervjusamtal i grupp? Skulle inbjudan vunnit på en tydlig koppling till Psykologiska Institutionen i Lund med en motivering till behovet att undersöka 'ordlöshet' med en tydligare förankring utanför det egna personliga intresset för fenomenet? Borde referenser till aktuell forskning inom området ordlöshet och icke-verbalkommunikation bifogats inbjudan? Skulle den begränsade uppslutningen föranleda en revidering av forskningsdesignen, t ex genom att avstå från att använda bildskapande som del-metod? Borde studien flyttas framåt i tiden i avvaktan på resultatet av en ny inbjudan vars syfte var att rekrytera fler informanter än fyra?

Det stora bortfallet kan ha flera orsaker och frågorna ovan antyder möjliga förklaringar. Sannolikt kräver 'marknadsföring' av en kommande studie och rekrytering av informanter utanför de egna nätverken en utformning som inbjudan via mail (se bil 1) inte levde upp till. Direkt eller indirekt personkännedom tycks ha fungerat som en 'dörröppnare' när det gällde de informanter som kom att delta i studien liksom deras intresse för bildterapeutiska metoder. Det skulle ha gagnat studiens trovärdighet om fler informanter, rekryterade utanför de egna nätverken, hade deltagit. Trots detta faktum och att flera av frågorna ovan inte har förblivit obesvarade valde jag att genomföra studien som planerat med ett fåtal informanter därför att jag såg uppsatsarbetet som ett unikt tillfälle till fördjupning och kunskapsutveckling.

Analysprocessen

Valet av ett fenomenologiskt-hermeneutiskt perspektiv för studiens genomförande och för analysprocessen har att göra med att studien syfte var att ta del av terapeuters subjektiva upplevelser av fenomenet ordlöshet i mötet med patienter och indirekt, patienters upplevelser,

filtrerade genom terapeuternas. Upplevelser och kunskap som utvecklas i samspelet mellan terapeut och patient är svåra att beskriva ur ett positivistiskt perspektiv eftersom det perspektivet inte betraktar subjektiva upplevelser som kunskapskällor (Olsson, 2008).

Arbetet med dataanalysen präglades av en pendling mellan delar och helhet i en förståelseprocess i likhet med den hermeneutiska cirkeln (Olsson, 2008). Det visade sig att bild- respektive textmaterialet behövde analyseras separat med stöd av analysmetoder med rötter i bild- respektive textvärldarna.

Materialet ”fixerades” (a.a.) inledningsvis utifrån syftet att å ena sidan befria bildmaterialet från mina minnen av den ’ordlösa’ samvaro som de fötts i, dvs workshopen och å andra sidan befria textmaterialet från minnena av de levande dialogerna med dess gester, mimik, ljud och rörelser. Härigenom underlättades den fenomenologiska reduktionen, dvs mina möjligheter att sätta min egen förförståelse inom parentes innan jag närmade mig materialet på nytt (Olsson, 2008).

Det faktum att bild- respektive textmaterialet behövde analyseras var för sig visade sig vara en utmanande och tidskrävande uppgift. Parentessättandet av mitt vanemässiga seende i syfte att ’befria’ bilderna från tendensen till schablonmässig och ensidig tolkning liksom i syfte att ’befria’ bilderna från textmaterialets inflytande som påminde om dialogerna med informanterna, öppnade så småningom för oräkneliga tolkningsmöjligheter av bilderna. Metoder som MacLagans ”Wandering about painting” (a.a.) och Lewis’ ”Looking at and looking” (a.a.) som beskrivits i metodavsnittet var till hjälp vid parentessättandet. Det konkreta arbetet med att kopiera bilderna (Nazarova, 2015) genom att kalkera av dem och måla alla svarta ytor vita och alla vita ytor svarta bidrog ytterligare till denna bildernas öppenhet, liksom att betrakta bilderna ’felvända’. Ehrenzweigs begrepp (1971) ”unconsciouss scanning” (a.a.) beskriver väl följderna av parentessättandet, som i sig, utgjorde förberedelsearbetet inför analysprocessen:

”Unconsciouss scanning makes use of undifferentiated modes of vision that to normal awareness would seem chaotic /.../ the primary process is a precision instrument for creative scanning that is far superior to discursive reason and logic” (s. 32). Genom att systematiskt analysera bilderna med utgångspunkt Nazarovas (2015) beskrivning av en bildterapeutisk workshop ”Reflection through imitation: Art Therapy and Client’s Art Work” (s. 67) balanserades den ’kantringstendens’ som praktiserandet av ”unconsciouss’ scanning” (a.a.) medförde.

Ett exempel på kantringstendensen är de svårigheter som uppstod inom mig när jag skulle övergå till det mer distanserade perspektiv som analysarbetet krävde och som innebar att lämna

det 'ordlösa tillståndet' som inbjöd till oändliga tolkningsmöjligheter av bilderna. Här hade jag stor nytta av Ehrenzweigs tre-steps modell, "The Triple Rhythm och Projection, De-differentiation and Re-Introjection" (a.a.) för att få förståelse för 'kantringstendensens' kraft som uppstod under bildskapandet för informanterna och som också uppstod vid "unconscious scanning" (a.a.) av bildmaterialet för mig som forskare.

Jag kallade den systematiska analysprocessen av bilderna för 'Resa i ordlöst land' 1, 2, 3 och 4 och presenterade metoden i detalj i metodavsnittet och i bilagorna 3 och 4. 'Resa i ordlöst land' innebar kortfattat att stegvis, först ta in bilden i kroppen och notera hur den känns rent fysiskt, sedan lägga märke till vilka känslor som bilderna väcker, att därefter notera vad 'ögat de facto ser', för att därefter lägga märke till vilka tankar som väcks och slutligen att sätta ord på tankarna och skriva ner orden och tankarna. Orden kom sedan att utgöra en 'bro' mellan text- och bildmaterialet som bidrog till 'horisontsammansmältningen' (Gadamer, 1960/75, refererat i Olsson, 2008) under analysarbetets slutfas.

Textmaterialet, som bestod av transkriberingar av intervjusamtalen i grupp och de enskilda intervjusamtalen, ägnades intensiv närläsning. I likhet med analysarbetet av bildmaterialet vinnlade jag mig om att sätta min egen förförståelse inom parentes vilket även innebar att försöka distansera texterna både från inflytandet av den talade diskursen och från inflytandet från bildmaterialet i syfte att öppna texten "för obegränsad läsning" (Olsson, 2008, s. 64). Här tillämpades även 'misstankens hermeneutik' som handlar om att upptäcka underliggande mening i textmaterialet, till exempel uppmärksamma sådant som har sagts till synes oavsiktligt eller motvilligt (Olsson, 2008). Analysarbetet med textmaterialet genomfördes med stöd av metoden Tematisk analys (Braun och Clarke (2006) som är en flexibel metod, relativt oberoende av teori och epistemologi där det är forskarens uppgift att bedöma vad som kan vara ett tema i förhållande till syfte och övergripande forskningsfråga. De teman som härigenom framträdde var främst teman länkade till själva datan och fenomenet ordlöshet och sålunda inte teman kopplade till någon förutbestämd teori.

Valet av analysmetoder har gett djup och bredd åt min kännedom om materialet. Analysprocessen har varit en långsam och emellanåt mödosam process. Det krävdes dessutom rejäla pauser från kontakten med materialet under arbetets gång för att uppnå distans till det 'levande materialet' och för att kunna växla mellan del- respektive helhetsperspektiv i förhållande till fenomenet ordlöshet.

Närmandet mellan bild- respektive textvärlden kan, som jag tidigare skrivit, beskrivas med hjälp av Gadammers (1960/75) begrepp förståelsehorisonter. "Horisonten sätter gränser för vår förståelse men den kan röra sig och därmed förändras" (Olsson, 2008, s. 50).

Analysarbetets slutfas kan liknas vid ett trepartssamtal eller snarare en trepartsdiallog mellan mig som forskare, bildvärlden och textvärlden där våra respektive horisonter närmade sig varandra. Till detta trepartssamtal bjöds så småningom även in teoretiska- och forskningsperspektiv. Data hämtade ur bildmaterialet och ur intervjumaterialet gav inte några direkt 'svar' på frågeställningen om huruvida teoretiska perspektiv kan vara till hjälp i själva det ordlösa mötet. De teoretiska perspektiven spelade däremot en avgörande roll för analysprocessens slutfas, den som jag i metodavsnittet kallade horisontsammansmältning (Olsson, 2008). Jag refererade till Nazarova (2015) som använde sig av 'prisma' både som en metafor och ett begrepp för att förklara och förstå verkningarna av ett reflexivt förhållningssätt i bildterapeutiska patientmöten och i handledning med och av kollegor. Den horisontsammansmältning som slutfasen av analysarbetet kan liknas vid, kom till stånd med hjälp av ett 'imaginärt prisma' där bildvärlden, textvärlden och jag möttes med hjälp av den broförbindelse som de nedskrivna associationerna i form av ord och tankar från den systematiska analysprocessen 'Resa i ordlöst land' resulterade i (se bilaga 3 och 4). Att gå i dialog med materialet genom ett 'imaginärt prisma' gav materialet möjlighet att presentera nya infallsvinklar på fenomenet ordlöshet i mötet mellan terapeut och patient. De teoretiska perspektiven förstärkte bron och gav möjlighet till fördjupade och/eller förändrade perspektiv i mitt möte med det ordlösa materialet.

Sammantaget svarar inhämtade data och analysprocessen väl mot studiens syften att beskriva terapeuters upplevelser av ordlöshet i patientmöten. Patienternas upplevelser, som efterfrågades i den inledande frågeställningen, filterades genom terapeuternas subjektiva upplevelser vilket motiverades av att studien hade begränsningar som ett examensarbete på psykoterapeutprogrammet. Däremot svarar inte data på frågeställningen om och i så fall hur teoretiska perspektiv kan vara till hjälp i själva det ordlösa mötet. För mig som forskare var de teoretiska perspektiven dock oumbärliga under analysarbetet av det ordlösa materialet, dvs bilderna och av texterna. De teoretiska perspektiven var avgörande för att skapa distans, kunna reflektera och fördjupa min förståelse för ordlöshetens verkningar i mina informanternas möten med sina patienter.

Deltagarkontroll. Under intervjusamtalen med de enskilda informanterna gjordes kontinuerligt dialogisk validering. När resultatavsnittet var färdigt ringde jag de fyra informanterna och erbjöd mig att skicka ut avsnitten till respektive informant. Tre av de fyra informanterna uppgav att de föredrog att invänta den slutliga studien och menade att det stod mig ”fritt” att använda intervju- och bildmaterialet. En av informanterna tackade ja till att ta del av sitt resultatavsnitt vilket jag skickade till honom/henne.

Triangulering. Med tanke på att materialet bestod av data inhämtade med hjälp av både icke-verbala och verbala metoder och att materialet därmed kom att bestå av en ’bildvärld’ och en ’textvärld’ som initialt analyserades separat, kan man säga att fenomenet ordlöshet kom att betraktas och förstås ur två vitt skilda perspektiv.

Överförbarhet. Resultaten av denna studie kan självklart inte generaliseras till alla psykoterapeuters upplevelser av ordlöshet i mötet med patienter. I föreliggande studie har jag i första hand vunnit fördjupad förståelse om ordlösa patientmötenas dilemman och möjligheter. I synnerhet vikten av att uppmärksamma ordlösheten inför, under och efter patientmöten har gjort sig gällande oavsett om jag arbetar bildterapeutiskt eller med verbala terapier. Jag tror dock att resultaten, efter noggrann avvägning, kan bedömas användbara för jämförelser i andra sammanhang.

Pålitlighet. Studiens pålitlighet begränsas av att jag ensam har genomfört datainsamling och analys. En ytterligare begränsning är att endast fyra informanter deltog i studien. Tre av de fyra informanterna hade uttryckt intresse för bildterapeutiska metoder och hade kännedom om mig. För att stärka studiens pålitlighet har jag vinnlagt mig om att i detalj beskriva mitt tillvägagångssätt och att belysa resultatet med adekvata teoretiska perspektiv. Insamling av data har gett ett mycket rikligt material. Morrow (2005) menar att om materialet är tillräckligt innehållsrikt väger det upp ett litet antal deltagare.

Bekräftelsebarhet. Reliabilitet och bekräftelsebarhet (Kvale & Brinkman, 2009) är begrepp som ofta nämns när frågan tas upp om en studie kan reproduceras eller ej. Problemet är dock att det inte går att göra om en kvalitativ studie där resultaten baseras på informanternas subjektiva upplevelser eftersom det är omöjligt att få till exakt samma situation igen (Robson, 2002). Även om jag försökte skulle jag inte lyckas att upprepa denna studie på exakt samma sätt. Det går heller inte att förutsäga hur informanterna skulle gestalta skulle gestalta sina upplevelser i bild eller vilka svar de skulle ge i en annan situation till mig eller till en annan intervjuare.

Styrkor och svagheter

Data och analysprocess svarar väl mot studiens syften vilket ger studien styrka. Även det rikliga materialet som består av data inhämtade med både icke-verbala och verbala metoder förstärker studien. De icke-verbala metoderna ledde till 'kantringstendenser', till exempel tillfällig rollförvirring hos informanterna och mig som forskare under data-insamlandet. Kantringstendensen innebar svårigheter att skapa den distans som är nödvändig för analysprocessen. Det gällde i synnerhet i förhållande till bildmaterialet. Kantringstendensen är viktig att uppmärksamma eftersom den samtidigt var en förutsättning för inhämtandet av data i form av subjektiva ordlösa erfarenheter och samtidigt innebar en risk i form av svårigheter för forskarens (mig) till distansering från den upplevelsebaserade domänen. Teoretiska perspektiv och handledning utgjorde stöd för distansering och analys. Styrkan här ligger i att fenomenet ordlöshet därmed kunde analyseras ur två skilda perspektiv, bild-perspektivet och textperspektivet vilken betyder att studien torde leva upp till kriterierna för triangulering.

En ytterligare styrka är att den icke-verbala metodiken, här art-based-inquiry, bjöd på överraskningar. Det konstnärliga arbetet med minnesepisoder, tycks ha gett informanterna möjlighet till att betrakta det specifika minnet som genom ett imaginärt prisma vilket gav återupplevandet av och reflekterandet över minnet ett mer mångfacetterat perspektiv.

Studiens svaghet ligger i det omfattande bortfallet. Endast fyra av femton inbjudna informanter deltog. Sannolikt är en förklaring till bortfallet att inbjudan var bristfällig är även det en svaghet. Att vara två uppsatsförfattare, vilket rekommenderades av utbildningsledningen, hade gett ytterligare perspektiv och kanske underlättat perspektivbytet från det upplevelsebaserade till det reflekterande förhållningssättet.

Slutsatser

Studien visar på vikten av att uppmärksamma fenomenet ordlöshet i det terapeutiska rummet. Den ordlösa kommunikationen behöver 'synas' medan den pågår för att kunna fungera som ett navigationsinstrument för terapeutens 'ordlösa arbete'. 'Ordlös lek' kan hjälpa ett vettskrämt och traumatiserat barn. Bildskapande kan fungera som 'ordlös befrielse' för terapeuten som tagit del av ett barns fasansfulla upplevelser. 'Ordlös censur' kan vara så farlig att "*tystnaden kan innebära att ett barn försvinner*". Studien visar att det inte går att stanna vid ordlösheten med dess oändliga möjliga eller omöjliga vägval. Vid en tidpunkt behöver ordlösheten bemötas verbalt, med ord som reflekterar och tolkar det osagda och därmed hårbärgerar och inramar det ordlösa mötet.

Art-based inquiry i form av collage i kombination med en andnings- och meditationsövning visade sig fungera väl som metod för att ta del av informanternas ordlösa minnen. Arbetet med collage visade sig påverka informanternas upplevelser av sina minnen. Istället för att ägna sig åt ett avgränsat minne, kom informanterna snarare att ägna sig åt minnesprocesser som gav ett mer mångfacetterat perspektiv på minnena. I de fall då informanterna 'glömde' minnen som tidigare "*dykt upp*" eller "*häftat sig fast*" kan bild- och skrivarbetet ha haft en integrerande funktion som bidragit till möjligheten att släppa minnena. I det fall då ett gammalt minne dök upp, skulle en förklaring till minnets uppdykande efter ca 30 år, kunna vara att minnet inte integrerats därför att det 'censurerats'.

Framtida forskning

Studien visar hur icke-verbala och konstnärliga intervjuetoder i kombination med verbala intervjuetoder kan aktivera både implicita och explicita minnen och belysa minnena ur olika perspektiv hos informanter. Fenomenet ordlöshet och den icke-verbala kommunikationen i det psykoterapeutiska mötet är ett fokusområde för forskning som inriktar sig på den ordlösa kommunikationens roll i psykoterapi. Konstnärliga metoder, till exempel 'art-based-inquiry' med hjälp av bild är ett sätt att 'ge form och namn' på ordlösa upplevelser och det kan därför finnas fog att pröva den typen av metoder i kombination med andra intervjuetoder i fortsatt forskning som berör den ordlösa kommunikationen mellan terapeut och patient.

Referenser

- Ainsworthy, M., Blechar, M., Waters, E. & Wall, S. (1978). *Patterns of Attachment*. Hillsdale: NJ: Erlbaum.
- Bendit, N. (2010). Chronical suicidal thoughts and implicit memory: hypothesis and practical implications. *Australian Psychiatry*. Vol 19, No 1. February 2011.
- Bion, W.R. (1993). *Vid närmare eftertanke*. Stockholm: Natur och Kultur. (Orginalarbete publicerat 1967.)
- Blake, P. (2008). *Child and Adolescent Psychotherapy*. London: Karnac Books Ltd.
- Boston Change Process Study Group. (2008). Forms of relational Meaning: Issues in the Relations Between the Implicit and Reflective-Verbal Domains. *Psychoanalytic Dialogues*, 18:125-148. 2008.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol.I. Attachment*. London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Vol.2. Separation*. London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Bowlby, J. (1988). *A Secure Base. Clinical Applications of Attachment Theory*. London: Routledge. Svensk övers. (1994) *En trygg bas*. Borås: Natur och Kultur.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77-101. 2006.
- Butler-Kisber, L., & Poldma, T. (2010). The power of visual approaches in qualitative imagery: The use of collage making and concept mapping in experimental research. *Journal of Research Practice*, 6(2), Article M 18. Retrieved from <http://jpr.icaap.org/index.php/jrp/article/197/196>
- Dutra, L., Bureau, J.-F., Holmes, B., Lyubchic, A., & Lyons-Ruth, K. (2009). Quality of early care and childhood trauma. A prospective study of developmental pathways to dissociation. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 197, 383-390.
- Eaves S.(2014, s 147-160). "From Art for Arts Sake to Art as Means of Knowing: A Rationale for Advancing Arts-Based Methods in Research, Practice and Pedagogy." *The Electronic Journal of Business Research Methods Volume 12 Issue 2 2014* (pp 147-160), available online at www.ejbrm.com
- Ehrenzweig, A. (1971). *The Hidden Order of Art*. Berkley (1970): University of California Press. (Orginalarbete publicerat 1967.)
- Elliott, R., Fischer, C.T. & Rennie, D. L. (1999). Evolving guidelines for publication of qualitative research in psychology and related fields. *British Journal of Clinical Psychology*, 38(3), 215-229.

- Figley, C. H., (1995). *Compassion Fatigue: Coping With Secondary Traumatic Stress Disorder In Those Who Treat The Traumatized*. New York: Routledge.
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E.L. & Target, M. (2002). *Affect regulation, mentalization, and the development of the self*. New York: Other Press.
- Hass-Cohen, N. & Carr, R. (Eds). (2008). *Art Therapy and Clinical Neuroscience*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Havnesköld, L. & Risholm Mothander, P. (2002). *Utvecklingspsykologi*. Liber AB, Stockholm.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. (Andraupplagan). Lund: Studentlitteratur AB.
- Körilin, D. (2005). *Creative Arts Therapies in Psychiatric Treatment. A Clinical Application of the Bonny Method of Guided Imagery and Music (BMGIM) and Creative Arts Groups*. Stockholm: Karolinska Institutet, Department of Clinical Neuroscience, Psychiatric Section.
- Lyons-Ruth, K. m fl (1998). Implicit relational knowing: Its role in development and psychoanalytic treatment. *Infant Mental Health Journal*, Vol. 19(3), 282-289 (1998).
- Maclagan, D. (2001). *Psychological Aesthetics*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- McNiff, S. (2000). *Art-Based Research*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- McNiff, S. (2011). Artistic expressions as primary modes of inquiry. *British Journal of Guidance and Counseling*. Vol. 39, No. 5, November 2011, 385-396.
- McWilliams, N. (2011). *Psychoanalytic Diagnosis*. New York: The Guildford Press.
- Morrow, S. (2005). Quality and trustworthiness in qualitative research in counseling psychology. *Journal of Counseling Psychology*, 52(2), 250-260.
- Nazarova, N. (2015). *Reflection Through Imitation: Art Therapist and Client's Artwork*. (pp. 67 – 81). An ECARTE Publication. Plymouth: University of Plymouth Press.
- Olsson, G. (2008). *Berättelsen som utgångspunkt*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Robson, C. (2002). *Real world research*. (Second edition). Oxford: Blackwell Publishing.
- Schachter, D.I., (1997). *Sökandet efter Minnet*. Svensk översättning. Jönköping: Brain Books.
- Shore, A. N (2011) The Right Brain Implicit Self Lies at the Core of Psychoanalysis. *Psychoanalytic Dialogues*, 21:75-100, 2011.
- Siegel, D. J., (1999). *The Developing Mind: Toward a Neurobiology of Interpersonal Experiences*. New York: Guildford Press.

- Siegel, D. J., (2001). Toward an interpersonal neurobiology of the developing mind: Attachment relationships, "mindsight", and neural intergration. *Infant Mental Health Journal*, 22, 67-94.
- Steed, L. G., & Downing, R. (1998). A phenomenological study of vicarious traumatisation amongst phsycologists and professional counsellors working in the field of sexual abuse/assault. *The Australian Journal of Disaster and Trauma Studies Vol. 1998-2*.
- Stern, D., (1985). *Barnets interpersonella värld: Ett psykoanalytiskt och utvecklingspsykologiskt perspektiv*. Stockholm: Natur och Kultur, 2003.
- Stern, D.N. (2005). *Ögonblickets psykologi: om tid och förändring i psykoterapi och vardagsliv*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Symington, N. (2007). A techninque for facilitating the creation of mind. *International Journal of Psychoanalysis*, 2007:88, 1409-22.
- Trevarthen, C. (1979). *Communication and Cooperation in Early Infancy: A Description of Primary Intersubjectivity*. In M.M. Bullowa (Eds) *Before Speech; The Begging of Interpersonal Communication*. New York: Cambridge University Press.
- Wallin, D. (2007). *Attachment in Psychotherapy*. New York: The Guilford Press.
- Vance, K. & Wahlin, K., (2008). *Memory and Art*. Hass-Cohen, N. and Carr, R. Eds. Jessica Kingsley Publishers. London, UK. New York, USA.
- Wide, K (2005). *Bildens helande kraft*. Bokförlaget Mareld, Falun.
- Winnicott, D. (1990). *Home is where we start*. Penguin Books. Clays Ltd, St Ives pl. (Orginalarbete publicerat 1970.)
- Winnicott, D. (1995). *Lek och verklighet*. Svensk utgåva, 1995 Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm. (Orginalarbete publicerat 1971.)

Lund i februari 2014

När orden inte räcker till i psykoterapi och/eller socialt behandlingsarbete med barn och ungdomar

Jag håller på med ett uppsatsarbete inom ramen för psykoterapeutprogrammet psykodynamisk inriktning, barn och ungdom (steg 2) på Lund Universitet. Jag söker deltagare till en kvalitativ undersökning av den ordlösa kommunikationen mellan psykoterapeut/behandlare och patient (barn/ungdom).

När orden inte räcker till, vad sker då?

- Inom psykoterapeuten?
- Inom barnet/ungdomen?
- Mellan dem?

Studien genomförs med hjälp av bildskapande och skrivande i kombination med ett intervjusamtal i grupp och är planerad till perioden 15 februari – 31 mars 2015.

Välkommen att höra av dig om du är intresserad av att delta och/eller ställa frågor!

Mvh

Jenny Butler
studerande på psykoterapeutprogrammet, socionom och bildterapeut
0709531790

Tabell 1: Beskrivning av upplägget av studien.

Etapp I 2 tim Workshop och intervjusamtal i grupp	Etapp II 45 min Intervjusamtal med de enskilda informanterna
<ul style="list-style-type: none"> • Introduktion; presentation av studiens syfte och bildworkshop som forskningsinstrument för att fånga erfarenheter av ordlöshet med en icke-verbal metod. Informanterna presenterar sig för varandra. • Meditation med fokus på andningen och kroppen och därefter fokus på ett minne/en episod av en erfarenhet av ordlöshet i mötet med en patient • Bild 1; gestaltning av det minne som dök upp under meditationen i form av ett collage med svart papper på vit botten • Skrivande; berätta om minnet/episoden som gestaltats i collaget med en början, en mitt och ett slut med utgångspunkt från forskningsfrågan: När orden inte räcker till - vad sker då hos terapeuten, hos patienten och mellan dem? • Bild 2; gör en ny bild av samma minne/episod • Intervjusamtal i grupp med utgångspunkt från informanternas upplevelser av ”settingen” och av erfarenheter av ordlöshet. Intervjusamtalet i grupp filmades och transkriberades 	<ul style="list-style-type: none"> • Intervjusamtal med enskilda informanterna, huvudsakligen med utgångspunkt från bild 1 och bild 2 och med en tilläggsfråga kring teoretiska perspektiv på patientarbetet Intervjusamtalen med de enskilda informanterna filmades och transkriberades

Bil 3

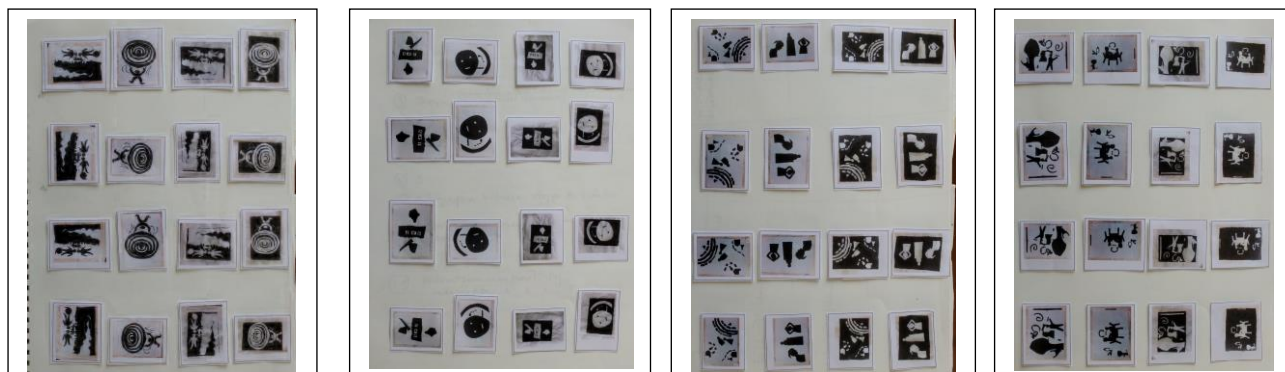
Resa i ordlöst land 1 och 2:

‘Att resa i ordlöst land’ är ett sätt att beskriva hur jag närmade mig deltagarnas bilder utifrån en fenomenologisk hållning genom att parentessätta gestaltprincipen. Jag försökte betrakta och ta in bilderna med odifferentierad uppmärksamhet för genom ”unconscious scanning” ta in allt samtidigt, utan urskiljning. Gestaltprincipen tenderar att dominera perceptionen och därför valde jag att ‘lura ögat’ genom att närma mig bilderna i fyra steg som redovisas nedan. Maclagans (2001) förhållningssätt ”Wander about painting”, Ehrenzweigs (1971) förhållningssätt ”de-differentiation och unconscious scanning”, Lewis metod (1972) ”Looking at and looking along” och Nazarovas (2015) workshopmodell ligger till grund för arbetssättet.

<p>Steg 1</p> <p>Ta del av bilden på sensomotorisk /kroppslig nivå (hur känns bilden i kroppen, doftar den, hur känns den mot huden, hörs bilden?)</p> <p>Notera vilka affekter /känslor som bilden väcker</p> <p>Notera vad ögat de faktoser</p> <p>Notera vilka tankar som bilden väcker</p> <p>Klä tankarna i ord</p>	 	<p>Steg 2</p> <p>Kopiera bilden, dvs kalkera av den</p> <p>Göra bilden negativ, dvs måla alla vita områden svarta</p> <p>Göra om proceduren enligt steg 1 med de negativa versionerna av ursprungsbilderna</p>	
---	---	---	---

Resa i ordlöst land steg 3:

Steg 3: Fotografering av ursprungsbilder och negativa bilder. Varje bild vändes åt höger, uppochner och åt vänster. Beträktande av de enskilda bilderna och helhetsbilderna som i steg 1.

Resa i ordlöst land steg 4:

Exempel på noteringar utifrån associationer som bilderna väckte efter steg 1 – 3.

Gå av på mitten. Huvudet hänger inte med. Inga ben, inga fötter. Ingen underkropp. Ont i halsen. Underbett. Odjur. Vrede. Skräck. Möte. Flygande män. Vindbryggan öppnar sig. Fara. Gapar. Skrattar. Rämningar. Viljelösa, utlämnade. Absurd känsla. Tyngdlösa

Lätthet. Vibrationer. Obegripligt. Någonting kommer ut, föds, krystas, ringmuskel. Ljudvågor som fortplantas. Strålkastare. Omnipotens. Pojke i pyjamas, jonglör. Artisteri, samuraj, superhjälte. Hemligt vapen.

Prickig känsla. Oklart vad. Kroppen? Nedförsbacke, fall, hönor, hundkojor, bon, gömställen, spelplan, bestämd ordning, försiktig, ängsligt, uppdelning, rädsla, byggklossar, skyddsrum, staket, gränser, bygata, besökare,

Någonting i halsen. Hjärtat bankar. Halsen på en kvinna med långt hår, örhängen dinglar ovanför ena axeln. Vägskal, trevägskorsning, nattrafik, snapsglas, vita tänder, vita stenar, ordning, sorterat,

Livlig känsla. Pirrar i magen. Förväntansfull. Kanin och amfora/kvinna. Tebjudning. Vinkanna. Container. Samtal över en kopp. Liten och stor. Några skuttar förbi. Rullar förbi. Krumelurar. Lekfull. Hemligt rum

Spänning. Rädsla. Nyfikenhet. Hundhuvud. Hjälme. Huvudbonad. Krona. Tjurring. Rustning. En liten flicka ger sig i väg uppåt. Ormen ger sig iväg. Eller är det en anka? Hunden vaktar källaren. Ett skyddsrum?

Oro. Liv och död. Fältslag. Trevåningshus, ett torn utan tak. Det lyser i fönsterna. Insyn. Människorna i huset syns i sin helhet. Till höger en tanks i riktning mot huset. Eller en bil? Är det en steg som reses mot väggen på andra sidan? En väg ut? Eller är

Sorg. Vemod. Farväl. En båt på väg över havet. Seglet är hissat. Månen är full. En nattlig resa. Seglet, ett ansikte som vilar. Någon drömmer. En ballongfärd på natten. Locket lyfts av. Maskerad. Masken faller. Venedig?